

Ivan Tarle

UDK: 323.2(497.581.2Drniš)“900/1945“(091)
331.109.32:622.012.2Monte Promina(497.581.2Drniš)553.492.1

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 25. 9. 2018.

KRONOLOGIJA REVOLUCIONARNOG RADNIČKOG POKRETA NA PODRUČJU DRNIŠA

Sažetak: Radnički pokret na širem drniškom postoru do sada nije sustavnije opisan i prezentiran javnosti. Ovaj uradak daje kronologiju nastanka i razvoja tog pokreta, uglavnom od početka 20. stoljeća do konca Drugog svjetskog rata. Fokus je na sindikalnom radničkom organiziranju, usponima i gubljenjima snage u djelovanju radničkih sindikata, opisima štrajkova i drugih oblika borbe za materijalni i socijalni položaj rudara, jer proleterijata i nije bilo izvan rudnika ugljena do Prvog svjetskog rata, a potom i u rudnicima boksita.

Ključne riječi: radnički pokret, rudari, rudnik Monte Promina, boksitni rudnici, štrajkovi

Uvodna napomena

Nije potrebno mnogo intelektualnog truda da se pronade i objasni bliskost, čak organska povezanost tema rudarstva i radničkog pokreta. Može se reći da se radi o istoj pojavi koja se iskazuje na dva različita načina, u dvije sudbinski vezane komponente. Rudarstvo je u 19. a osobito u 20. stoljeću bilo najznačajnija industrijska djelatnost Drniša, pa time i izuzetno povoljan milje u čijem se okrilju rađala i živjela rudarska patnja, potom radničko nezadovoljstvo uvjetima rada i rudarski bunt, iz čega se iznjedrio i djelovao radnički pokret. U rudarstvu su se, kao dominantnoj industrijskoj grani drniškog prostora, najbolje iskazivale suprotnost između proletarijata, radništva i kapitala u vremenima kad kapital, u svom djelovanju i svom interesu nije bio ničim ograničavan, već potican i štice od svih struktura društvene i političke moći. Dakako, bez kapitala nije moguće zamisliti bilo kakav suvremeni gospodarski razvoj, ali slijepa beskrupuloznost njegova djelovanja isključivo u korist vlasnika kapitala nije smjela biti nekritički dopuštena.

Isto tako, razvoj nije bio moguć ni bez one goleme armije radnika koja je davala smisao, energiju i život svakom poduzetničkom pothvatu. Umijeće je, a još više društvena odgovornost onih koji imaju mogućnost i ovlasti za upravljanje zemljom ili korporacijom, naći ravnotežu i mjeru koja miri interese spomenutih dviju društvenih i socijalnih grupacija. Takva ravnoteža interesa u okvirima rudarstva drniškog područja nikada nije bila nađena, koliko zbog duha samog društveno-političkog sustava, toliko i zbog činjenice da su rudnici, pa time i sve sudbine rudara bile u stranom vlasništvu.

U ovom napisu, na temelju literature koja je bila dostupna (i koja je prije oskudna nego obilata, a interes za povijest radničkog pokreta u drniškom rudarskom bazenu nikad nije bio osobit), prikazat će se događaji koji svjedoče o počecima, načinu, intenzitetu i postignućima borbe rudara drniških rudnika za svoj socijalni, politički i materijalni položaj, vremenski situiranoj uglavnom u prvoj polovini 20. stoljeća.

Dalmacija, Drniš i rudari u Austrougarskoj monarhiji

Dalmacija, kao periferna pokrajina Austrougarske, s ograničenom regionalnom samoupravom, živjela je pod konac 19. stoljeća u vrlo tegobnim i zaostalim gospodarskim, socijalnim, prosvjetnim i političkim prilikama. Postoje podaci po kojima se u Dalmaciji 1890. godine poljoprivredom bavi 86 % stanovništva, a industrijom i rudarstvom tek 4 %, bankarstvom i prometom 2,6 %, a intelektualnim zanimanjima svega 2,6 % pučanstva. Po tim pokazateljima Dalmacija je držala začelje u Monarhiji (ispred nje je tada bila i Galicija, u kojoj se više od 9 % stanovništva bavilo industrijom i rudarstvom). Dalmatinsko zaleđe (zaobalje), u koje spada šire područje Drniša živjelo je u još težim uvjetima, zbog biološki oskudnog tla, praćenima čestom glađu i umiranjima od nje. Upravo zbog toga, u Dalmaciji se, a pogotovo u Zagori prepoznatljive pojave i manifestacije radničkog pokreta javljaju znatno kasnije nego u drugim krajevima. Dinko Foretić piše: "...sveukupni neznatni porast gradskog stanovništva od 1880. do 1910. koji govori o slabom razvitku industrije, veoma zaostale prilike na selu, pa neprosvijećenost masa, sve to očito pokazuje da, „još nisu bile razvijene snage, koje bi mogle s konstantnom aktivnošću propagirati i širiti socijalističke ideje“ (Foretić, 1959.). Slično misli i Rade Petrović, pišući: "Nepostojanje snažne građanske klase industrijskog tipa osnovna je odlika dalmatinskog građanstva 19. stoljeća" (Petrović, 1968.). Postoje zanimljive ocjene da je Austrija bila jako zadovoljna stanjem drniškog prostora, jer je, uz ostala područja sjeverne Dalmacije bilo izvorište stalne i jeftine radne i vojne snage. Čak je Austrija težila da taj živalj što duže zadrži u stanju zaostlosti, kako bi njime lakše upravljala. U poljoprivrednoj

proizvodnji, u to su doba vladali polukmetски odnosi (poznat je porez gospodaru – „težačina“). Zelenaštvo (u narodu zvano „deračina“) uništavalo je seljaka. Poljoprivredom je gospodario krupni veleposjed, a kmetovi ili koloni su imali obveze prema svojim gospodarima (a svako oslobađanje od kmetstva trebalo je platiti), dok je lihvarstvo dodatno gušilo seljaka. Stopa pismenosti nije prelazila 11 % stanovništva u 1880., ni 22 % u 1909. godini (Foretić, 1959.). Industrija i zanatstvo bili su slabo razvijeni, a to znači da nije bilo mogućnosti ni uvjeta za stvaranje i organiziranje klasno svjesnog proletarijata. Proletarijat je bio malobrojan, ali je bio i izvan matice strujanja radničko – sindikalnih ideja samim time što je i Dalmacija, unatoč formalnom statusu „kraljevine“, ili „krunovine“ bila daleka, najčešće zaboravljena provincija na periferiji carstva. Radništvo i proletarijat uglavnom je bio koncentriran u dalmatinskim gradovima, uz nešto brojniji seoski nepismeni proletarijat oko rudnika uglja (iza 1830-ih godina), uglavnom na području Drniša, odnosno u Siveriću i Velušiću (kasnije u Širitovcima i Kljaci-ma). U drniškim je ugljenokopima, oko i poslije 1900. godine bilo uposleno oko 800 radnika (Foretić, 1959.).

Politički život, posebice od polovine 19. stoljeća, obilježen je stalnom borbom između narodnjaka (Narodne stranke), koja je okupljala hrvatsko i srpsko stanovništvo radi njihove nacionalne i političke afirmacije, i posve malobrojnih autonomaša, koji su htjeli talijanizirati pokrajinu Dalmaciju i držati je što dalje od mogućeg pripojenja Hrvatskoj i Slavoniji. Autonomaši su okupljali talijanski, ili preciznije rečeno talijanizirani gradski element, koji je, premda malobrojan, u svom vlasništvu, pa posljedično i u političkoj organizaciji držao ključne pozicije u gospodarskom, kulturnom i političkom životu pokrajine. Identična je situacija bila i u Drnišu u većem dijelu 19. stoljeća, unatoč činjenici što su narodnjaci preuzeli upravljanje općinom još 1865. godine. Tada se u Dalmaciji začinje politički proces postupnog prijelaza od slavenske prema hrvatskoj i srpskoj ideologiji, bez značajnijeg odraza na pitanja položaja radništva (Jakir, 2017.). Koncem 19. i početkom 20. stoljeća utjecaj Narodne stranke je na politička i socijalna gibanja znatno oslabio.

Industrija se u Dalmaciji, izuzevši drniške ugljenokope (aktivne od polovine 30-ih godina), počinje nešto snažnije razvijati tek na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (mislimo na nešto modernije i diverzificiranije proizvodnje). To industrijsko poduzetništvo bilo je gotovo u potpunosti u rukama stranoga kapitala i to je temeljni razlog zbog kojega Dalmacija od svoje industrije ima malo suštinskih koristi (korist se jedino ogleda u skromnim „radničkim nadnicama, lučkim pristojbama i u podvozu, ukoliko se vršio domaćim brodovima“) (Foretić, 1969.; Gizdić, 1957.; Kosor, 1995.). Strani kapital je kontrolirao, za ono vrijeme i prilike, najvažnije strategijske industrijske proizvodnje, kao što je rudarstvo, proizvodnju cementa, proizvodnju karbida i slično.

Gospodarska zaostalost Dalmacije uzrokuje ne samo ozbiljno zakašnjenje u pojavi radničkog pokreta, nego ne dopušta, sve do propasti Monarhije njegov iole znatniji razvoj. To su razlozi zbog kojih radnički pokret u Dalmaciji, pa tako i na drniškom prostoru ima kako zakašnjeli start tako i neusporedivo slabiji ritam razvoja i ulogu „i po utjecaju na radničku klasu i po značenju u političkom životu, nego pokret u Hrvatskoj“ (SSJ, Republičko vijeće za Hrvatsku, 1955.).

U zaostalim ekonomskim, političkim i kulturno – prosvjetnim okolnostima šezdesetih se godina 19. stoljeća među dalmatinskim zanatlijama (kojih je u Drnišu bilo malo) pojavljuju prve organizacije koje nose radničko ime. Tada počinje razdoblje utemeljenja raznih radničkih društava za uzajamnu pomoć. Društva su nastajala uglavnom kao plod aktivnosti naprednih buržoaskih snaga i ponekih intelektualaca (Drniš je i njima oskudijevao), koji su se zanosili socijalističkim idejama. Određeni oblici radničkog bunta (kao preteče organiziranog radničkog pokreta), među rudarima Siverića osjećaju se već polovinom sedamdesetih, a osobito u osamdesetim godinama 19. stoljeća. (Gizdić, 1957.; Kosor, 1995.). Radnička su društva imala za cilj uzajamno pomaganje i kulturno uzdizanje članova, dok su na planu političkog djelovanja društva potpomagala ili narodnu, ili autonomaške stranke, već prema činjenici koja je od tih stranaka sudjelovala u utemeljenju tih društva.

Dana 30. ožujka 1888. godine Šibenska bolesnička blagajna, na temelju Zakona o osiguranju radnika, postala je nadležna i za radnike „sreskog“ područja Drniš. Na temelju tog zakona, za sve osigurane radnike morala su se „uzimati beriva od 3 odsto od iznosa obične nadnice“. Taj doprinos je u 2/3 plaćao radnik, a 1/3 poslodavac (Foretić, 1969.)

Zakonom od 28. srpnja 1889. godine tzv. „potporne blagajne“ bile su obvezne svojim članovima osigurati mirovinu „ako zbog bolesti, nezgode ili starosti“ ostanu stalno nesposobni za rad (Foretić, 1969.). Zakon o mirovinama, donesen bitno kasnije, 16. prosinca 1907. godine, uredio je da pravo na mirovinu imaju svi oni koji su primili godišnju plaću od „najmanje 600 kruna“, jer su samo osiguranci s tolikim iznosom plaće bili obvezatni plaćati „mjesečne uplate za mirovinsko osiguranje“. Međutim, kod zdravstvenog, a osobito kod penzijskog osiguranja činovnička samovolja i neodgovornost drugih organa imale su za posljedicu visoka zakidanja radničkih uplata, pa su ti „neuhvatljivi“ nameti postali uzrokom mnogih žalbi, štrajkova i javnih demonstracija. Tako se dogodilo da je 1912. godine uprava rudnika „Monte Promina“ ostala dužna svojoj bolesničkoj blagajni čak 40.000 kruna, o čemu je izvijestio „Crveni barjak“ od 4. ožujka 1913. godine. Ta je situacija uvjetovala da se u početku 1912. godine u Siveriću formira „Unija za osiguranje rudokopača“. U blagajnu ove Unije rudari su uplaćivali po 5 kruna mjesečno, sve „dok se ne skupi potrebna glavnica“. Taj je događaj zabilježio ta-

kođer „Crveni barjak“ od 15. ožujka 1912. godine. Razlog osnivanja Unije može se nazrijeti iz slijedećeg napisa: “Svi oni koji su otpušteni iz radnje bez uzroka, svi oni koji su se unesrećili u rudniku, a ne primaju potporu ili penziju, sve udovice i siročad kojima je skraćena penzija ili snižena, ili obustavljena, a nije im vraćeno što su uplatili, neka se prijave u kancelariju Unije u Siveriću“, kako je to objašnjeno u listu „Crveni barjak“, 30. ožujka 1912. godine (Plenča, 1986.).

Iskorištavanje radnika u Dalmaciji (poglavito u rudarstvu) bilo je u neku ruku za poslodavce slobodnije, s manje zakonskih ograničenja i etičkih obzira prema radništvu nego u drugim pokrajinama Austro-Ugarske. To zato što strukovnih radničkih organizacija, spremnih na borbu za poboljšanje ekonomskih i socijalnih uvjeta radništva gotovo nije ni bilo, pogotovo u dalmatinskom zaleđu. Nije na odmet spomenuti ni činjenicu da su u Dalmaciji, tada, zaposlenje tražili i mnogi radnici iz Italije, pa je ponuda radne snage ozbiljno prelazila tražnju za njom.

Socijalistički radnički pokret u Dalmaciji praktično nastaje potkraj 19. stoljeća, time da mu je idejno, organizacijsko i akciono sazrijevanje u znatnoj mjeri omeđeno i oslabljeno djelovanjem razjedinjenih i suprotstavljenih političkih partija. To znači da radnički pokret nije imao toliko potrebnu političku potporu.

Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća u Dalmaciji, pa ni na prostoru Drniša, nisu bile u dovoljnoj mjeri razvijene snage, ni organizacije koje bi mogle ustrajnom aktivnošću propagirati ideje socijalne pravednosti i osnivati i rukovoditi strukovnim i sindikalnim organizacijama radničkog pokreta. Ta slabost potrajala je relativno dugo. Na drniškom prostoru radilo se o tome da su rudnici, gotovo u cijelosti zapošljavali seoske proletere, nekvalificirane ili polukvalificirane, velikim dijelom sezonske radnike, čvrsto vezane uz selo i poljoprivredni posjed, slabo ili nikako zainteresirane za radničke organizacije.

Prvi rudarski štrajk i etape razvoja radničkog pokreta

Na prijelazu 19. u 20. stoljeće eksploatacija ugljena je industrija s tradicijom od više desetaka godina u Siveriću, a započeta je i u Velušiću. Posve dovoljno vremena da se spozna narav proizvodnih odnosa i stvarni položaj radnika i razina radničkih prava. Rudari u rudnicima spontano su se organizirali kako bi tražili da im se nadnice i plaće redovito isplaćuju, te da ih se ne primorava kupovati živežne namirnice u nerazmjerno skupoj tadašnjoj rudarskoj zadruzi (Gizdić, 1957.; SSJ, Republičko vijeće za Hrvatsku, 1955.). Tada je u Siveriću postojala radnička zadruga „Dispensa“, a radnici su umjesto novca dobivali bonove za kupovinu potrebnih namirnica u toj zadruzi, ispod svakog sanitarnog i zdravstvenog standarda, po vrlo visokim cijenama. Ako radnici ne bi došli na posao plaćali bi globu, koja je bila viša od dnevne zarade. Spontano organiziranje i nastup, kao i zahtjevi

malo su im, odnosno nisu im nimalo koristili, jer se na iste uprava rudnika nije ni osvrnula. Zato su siverički rudari na samom početku 1901. godine stupili u štrajk. To bijaše prvi među brojnim, tako da je razdoblje od 1900. do završetka drugog svjetskog rata razdoblje čestih, gotovo svakogodišnjih štrajkova i drugih oblika radničke borbe za bolji materijalni i socijalni položaj.

Prvi pokušaji organiziranja radničkog pokreta u Dalmaciji javljaju se 90-ih godina 19. stoljeća (Gizdić, 1957, SS, Republičko vijeće za Hrvatsku, 1955.), a stvarni, relativno klasno artikulirani radnički pokret javlja se, izgleda, tek 1902. godine (Gizdić, 1957.), ali i tada s mnogo slabosti, nedosljednosti i lutanja.

Na širem području Drniša, pod konac 19. stoljeća, gospodarske, socijalne i političke prilike nisu bile ništa bolje, već vjerojatno gore i tegobnije nego na ostalim, posebno primorskim područjima i gradovima Dalmacije. Za djelotvornije organiziranje radničkog pokreta uvjeti su bili samo složeniji. O gradskom stanovništvu, industriji i obrtima gotovo nije moglo biti govora. Grad Drniš je, naime, na razmeđu prošlog i pretprošlog stoljeća imao jedva 1.500 stanovnika, tek u fazi prijelaza iz ruralnog u gradsko naselje, bez bilo kakve industrije i sa nešto sitne trgovine i zanemarivim obrtom. Nepismenost je bila neusporedivo viša od one u primorskim područjima. Poljoprivreda je bila nazadna, a u općoj oskudici obradivog zemljišta posjed je bio usitnjen do besmisleno malih površina; u pogledu proizvodnih odnosa – polukmetska. Jedino su rudnici ugljena u Siveriću i Velušiću (te Širitovcima i Kljácima) zapošljavali između 800 – 900 radnika-rudara, koji se, i za ono doba, teško mogu ubrojiti u pripadnike čiste i potencijalno borbene radničke klase. Najveći dio rudara bavio se i poljoprivredom i tako osiguravao dopunski dohodak, a ta je činjenica jedino mogla otupjeti njihovu klasnu svijest i potrebu za radničkim organiziranjem i stalnom radničkom borbom s predstavnicima kapitala. Upravo je to situaciju unekoliko činilo složenijom, premda poznati događaji govore o tome da je i taj „polutanski“ seoski proletarijat relativno rano, već od samog početka 20. stoljeća prihvatio i svojom aktivnošću ipak nosio sindikalni pokret kao svoj sudbinski izbor i davao mu niz snažnih i poticajnih doprinosa. Kod onodobnih pisaca o radničkom pokretu u Dalmaciji uvriježila se, posve realna, ocjena da su uvjeti posebice jamskog rada u rudarstvu tada bili najteži (i najpogibelniji) u usporedbi s ostalim industrijskim djelatnostima. Naime, radni dan rudara prelazio je 10 – 12 sati, pogibije i druga stradanja bili su česti, a rudarska nadnica je početkom 20. stoljeća, u Siveriću i Velušiću, bila plaćana mizernih 1,40 do 1,60 kruna na dan (Kosor, 1995.; Foretić, 1969.). Uz to su bili prisutni i drugi oblici eksploatacije rudara.

Povijest radničkog pokreta, kako navodi Dinko Foretić, može se podijeliti u pet etapa. Prva etapa traje od 1863. do 1897. godine; to je period radničkih društava, koja se formiraju po ugledu na slična društva u Austriji, posebno u Trstu.

Druga etapa traje od 1897. do 1902.; pojavljuju se, tada, prva socijalistička, sindikalna i politička društva. Treća etapa se odnosi na vrijeme od Prvog kongresa radničkog pokreta (u studenome 1902.; značajno je da je te godine formirana i Socijalistička stranka Dalmacije, koja bitno potpomaže utemeljenje podružnica strukovnih sindikalnih saveza) do 1907. godine, kada su dalmatinski socijalisti samostalno istupili na izborima za parlament (Carevinsko vijeće) u Beču. Četvrta etapa traje od 1907. do početka Prvog svjetskog rata, u toku kojeg prestaje svaka aktivnost u sindikalnom i radničkom pokretu. Peta etapa obuhvaća vrijeme od 1914. do Kongresa ujedinjenja održanog u Beogradu 1919. godine.

Upravo su drniški rudnici (najprije ugljena, a kasnije, od 1914. godine i bok-sita), zatim popratni prerađivački obrti mogli zaposliti tek dio viškova poljoprivredne radne snage i tako djelomično ublažiti inače gotovo apokaliptičnu emigraciju domicilnog stanovništva, uglavnom u prekomorske (prekoocanske) zemlje. Jačanjem rudarstva i uvođenjem željezničkog prometa kao i graditeljskih radova koji su prethodili ovim dvjema djelatnostima na širem prostoru Drniša, udareni su temelji stvaranja posve nove sociopolitičke društvene kategorije – proleterijata, odnosno radničke klase.

Za realno razumijevanje okolnosti koje su usporavale formiranje i organiziranje radničke klase i razvitak radničkog pokreta svakako je bila značajna zaoptimalost i neprosvijećenost seoskog stanovništva. Drniški rudari, egzistencijalno vazda nestabilni i ugroženi, seoskog podrijetla i duboko uronjeni u tradicionalan način življenja i gospodarenja, jako su se oslanjali na (ne)sigurnost izvlačenja plodova i materijalnih sredstava za život svojih obitelji iz zemljoradnje i stočarstva. Zbog toga su prekomjerno fluktuirali u rudarskim radovima, a uz sindikalnu borbu i socijalističke ideje pristajali su samo privremeno i povremeno, nikad potpuno, sudbinski i nepovratno. Svoju su egzistencijsku sudbinu bitno vezali uz privatnu (ma koliko skromnu) agrarnu ekonomiku. Takvo ponašanje rudara ne treba čuditi. Na početku 20. stoljeća godišnja plaća rudara s tri člana obitelji jedva je osiguravala egzistenciju za sedam mjeseci. Ostatak od pet mjeseci valjalo je osigurati dodatnim prihodom, a to je bilo moguće jedino prihodom od poljoprivrede (Plenča, 1986.). To je, zapravo bio jedan od glavnih razloga zbog koga su rudari ugljenokopa teško napuštali svoje ognjište, kako bi postajali isključivo profesionalni rudari.

Vrijedno je napomenuti da je u toku lipnja 1900. godine u Splitu, pod utjecajem lijevo orijentiranih političkih snaga došlo do određenih radničkih nemira. Ti su se događaji, na određen i posve poticajan način reflektirali na sindikalno intonirana gibanja među rudarima u rudnicima u Siveriću i Velušiću i na njihovu namjeru da se postigne i ostvari određeni oblik sindikalnog organiziranja. Izgleda da, tada, na samom početku 20. stoljeća do toga radničkog organiziranja, unatoč

nekim pokušajima, ipak nije došlo (Foretić, 1969.; Kosor, 1995.). Bez sumnje i bez obzira na trenutno propuštenu šansu sindikalnih organiziranja, nemiri u Splitu odrazili su se na način da to bješe „bacanje sjemenja“ za kasnije sindikalno organiziranje među rudarima Siverića i Velušića. Ovo zato jer je sindikalni pokret izuzetno važna (tada nezamjenjiva) komponenta organiziranog djelovanja radništva. Sindikati su, naime u organiziranju široke i legalne ekonomske i političke borbe radnika imali prvorazrednu ulogu. Vrijedi istaknuti da je sindikalni pokret u Dalmaciji pokazivao niz regionalnih specifičnosti i posebnih obilježja koje su njegovu razvoju davale u mnogome izdvojeno obilježje.

Izuzetno niske nadnice, njihova neredovita isplata i obveza trošenja zarada u radničkoj (organiziranoj od strane uprave rudnika) zadruzi, uz radno vrijeme od 10 – 12 sati bitni su razlozi za brige i veliku uznemirenost rudara. Tome su s pridružile vrlo česte nesreće i pogibije, kao i gotovo nikakva tehnička zaštita na radu, nečovječan odnos upravnog osoblja, te narcisoidne kaste stranaca prema rudarima. Sve to zajedno konačno je uvjetovalo organiziranje štrajka rudara u Siveriću (prvoga štrajka za kojega se zna). Štrajk je organiziran na samom početku 1901. godine (*Narodni list*, 9. siječnja 1901.; Foretić, 1969.). U štrajku je sudjelovalo najmanje 65 radnika-rudara (Foretić, 1969.).

Slijedeće, 1902. godine (16 listopada), iz istih razloga (za koje se nije nazirala nikakva šansa poboljšanja) kao i godinu ranije u Siveriću, u štrajk su stupili rudari rudnika ugljena „Dalmazia“ u Velušiću. Radi tog štrajka prestao je saobraćati i vlak na tek izgrađenoj (stavljena u promet 16. svibnja te iste 1902. godine) industrijsko–montanističkoj željezničkoj pruzi Drniš – Velušić (*Narodni list* 18. listopada 1902.).

Zanimljivo je da list *Crveni barjak*, iz Šibenika, od 18. ožujka 1913. godine donosi članak Jerka Dorbića pod naslovom „Organizacija rudokopača u Siveriću“ iz kojeg saznajemo da je bio organiziran štrajk u Siveriću i 1903. godine, „koji nas je stajao mnogo novaca, živeža, dangube i zatvora...“. Ne postoje detaljniji podaci o tome što su i u kojoj mjeri rudarima donijela ta tri spomenuta „rana“ štrajka? Dobrić, kao više nego iskusan aktivist Socijalističke stranke, u Drniš je stigao koncem 1911. godine i uspio je da za četiri mjeseca najprije osnuje „Uniju rudokopača“, a potom u nju učlani preko 500 rudara. Gotovo istovremeno, Međustrukovni odbor Socijalističke stranke (koja u Dalmaciji samostalno djeluje od 1902.) iz Splita u Drniš i Siverić upućuje svog izaslanika Ožegovića s ciljem da također postigne pridobivanje članstva za tu stranku. Tako se može smatrati da je radnički pokret u razdoblju od 1911. do 1913. godine, u drniškom rudarskom bazenu bio uhvatio korjenu. Skori Prvi svjetski rat i masovna mobilizacija taj su proces u potpunosti zaustavili.

Dinko Foretić (1969.) navodi da je u vremenu od 1900. do 1914. godine bilo nekoliko štrajkova u Siveriću i Velušiću. I to, u globalnom saldu relativno uspješnih.

Tako navodi da je, uz spomenuti iz 1901. godine (sa 65 radnika); 1904. organiziran jedan štrajk s 514 sudionika; 1905. – jedan štrajk sa 135 učesnika; 1908. – također jedan štrajk sa 168 radnika; 1909. jedan štrajk sa 136 sudionika; 1911. godine tri štrajka sa 657 sudionika. Vrlo je bitno znati da su se do početka Prvog svjetskog rata gotovo isključivo organizirali tzv. „ekonomski štrajkovi i tarifne akcije“, a državali su radničke zahtjeve za povećanje nadnica i skraćivanje radnog vremena. Iza Prvog svjetskog rata štrajkovi imaju i odgovarajuće političke ciljeve.

Veliki rudarski štrajk 1904. godine

U povijesti radničkog pokreta na području Drniša, pa i u čitavoj Dalmaciji, izuzetno značenje ima štrajk rudara Siverića (te štrajk konopara u Splitu) organiziran 1904. godine. Rudarski štrajk je započeo 1. lipnja, o čemu polovinom (15.) lipnja izvješćuje *Narodni list* (Kosor, 1995.). Značajan je zbog broja rudara koji su u štrajk stupili, zbog dužine trajanja štrajka (što govori o njegovoj dobroj organiziranosti i o jasnoći rudarskih zahtjeva; organizator štrajka bio je, kako izgleda, Politički odbor u Splitu), te zbog iskazanog dostojanstva štrajkaša. Ovaj štrajk je bio popraćen i izuzetno ostrim sukobima s upravom rudnika, koja je posegnula za drastičnom mjerom zatvaranja rudnika, odbijajući bilo kakav kompromis s rudarima. Podaci o broju štrajkaša u ovome štrajku su različiti. Dio izvora tvrdi da se radilo o 1.000 rudara, dio da se radilo o 900, a dio da se radilo o 514 štrajkaša (Gizdić, 1957.; Foretić; 1969.; Kosor, 1995.). Izneseni podaci, unatoč značajnim razlikama ipak govore da je štrajk zaista bio masovan, dobro pripremljen i jako dobro organiziran.

O kronologiji odvijanja štrajka i suštini radničkih zahtjeva najviše se saznaje iz pisanja ondašnje štampe. Tako *Narodni list*, iz Zadra, od 15. lipnja 1904. godine donosi iz Drniša vijest slijedećeg sadržaja: “900 radnika rudokopa Siverić, Velušić štrajkuju. Danas pred Obćinom zahtjevali su svoje pravice. Njihovi zahtjevi opravdani, a špekulacije društva zgrožaju“ (Kosor, 1995.).

Treba se podsjetiti da je radni dan rudara pod zemljom tada trajao 12 sati, a uvjeti rada bili su vrlo blizu robovskima. Nadnica je iznosila već spomenutih 1,40 do 1,60 kruna. Potrebne namirnice mogle su se kupovati jedino u rudarskoj zadruzi i to po cijenama koje je određivala uprava rudnika ili rukovoditelji zadruge. Nije bio rijedak slučaj da rudar uopće ne primi plaću, već ostaje dužan zadruzi od naredne, još nezarađene plaće. Činovničke zabave financirane su na teret rudara, naravno, bez njihova prisutnosti i suglasnosti.

Stupajući u štrajk, rudari su, koliko se zna, postavili upravi rudnika slijedeće zahtjeve:

1) povećanje nadnica na 2 – 3 krune; 2) uklanjanje onih činovnika koji se prema radnicima ponašaju bahato i tiranski; 3) osnivanje fonda za slučajevne bolesti

rudara ili nesreće na radu; 4) biranje radničkih sudaca, koji će preuzeti dotadašnju činovničku ulogu i odlučivati o kaznama rudara; 5) slobodno kupovanje robe i hrane, a ne prisilno u magazinu i kantini poduzeća (Kosor, 1995.).

I s ove vremenske distance, duže od 100 godina, može se, bez opasnosti od grube pogreške, prosuditi da su zahtjevi rudara bili vrlo zreli i izbalansirani, više skromni nego neodmjereni, prvenstveno fokusirani na osiguranje egzistencijskog minimuma, donje granice socijalne zaštite i minimuma građanskih prava i sloboda. To govori o tome da je seoski proletarijat, ksd se našao u okolnostima nemilosrdne kapitalističke eksploatacije vrlo brzo sazio i postao radnička klasa, potencijalnog revolucionarnog profila i proleterске upornosti u obrani minimuma svoje materijalne i moralne egzistencije. Posebno značenje ovoga štrajka je u tome što su se štrajkašima na određeni način pridružili i seljaci Siverića, jer je selo „nakon što je upravitelj rudnika Stegl navratio vodu u svoj perivoj, ostalo bez vode, a i neka su vrela presušila uslijed minovanja (miniranja!) i potkopavanja terena. Seljaci su tražili vodu i nadoknadu štete za gubitak vode“ (Kosor, 1995.).

Uprava rudnika Siverić (*Monte Promina*) nije željela udovoljiti zahtjevima radnika (s upravom rudnika, mimo radnika, pregovarali su odvjetnik dr. Ivo Buić i liječnik, dr. Filip Marušić, ali bez uspjeha). Uprava je strogo pozvala rudare da se vrate na posao pod dotadašnjim uvjetima. Radnici-rudari su bili odlučni i tom se pozivu uprave nisu odazvali. Zato je uprava zatvorila rudnik i izdala proglas slijedećeg sadržaja: „Pošto na 1. niti danas ne bi odgovoreno pozivu ove uprave, da poduzmu radnju, tako oni, koji ne htijahu prikazati se, smatrani su već kao otpušteni, te njihov dobitak, kojeg su izradili do dana 15. junija pr. n., sutra u jutro, dne 3. julija biti će predan c. k. kotarskom sudu, a njihove radničke knjižice uglednoj občinskoj upravi u Drnišu. Siverić, dne 2. julija 1904. Za upravu rudokopa Stegl“ (*Narodni list*, 6. srpnja 1904., prema Kosor, 1995.).

Nepopustljivost rudničke uprave i njezine mjere odmazde kroz otpuštanje rudara s posla (i blokiranja isplate zarađenih nadnica) doveli su neke sudionike štrajka u položaj da ostanu bez ikakvih sredstava za život. Ta činjenica uvjetovala je sazivanje skupštine socijalista Dalmacije u Splitu, 10. srpnja 1904. godine. Premda je tadašnja vlast skupštinu raspustila, socijalisti su javnosti ipak uspjeli uputiti apel da dobrovoljnim prilozima pruži pomoć rudarima. Apel sadrži i slijedeće poruke: „Uprava kopa tvrdokorno odbija zahtjeve radnika, te su ovi bili prinuđeni, zbog nestale zarade u najvećoj biedi proživjeti minule dane, a dan danas evo moraju pružiti prosjačku ruku, moleći, da im se u ime čovječanstva udiele milostinja da nahrani crnim hljebom čeljade grozničavo i sakato“ (*Narodni list* 10. kolovoza 1904., prema Kosor, 1995.).

Nisu to bili lagani dani za rudare i radničku klasu na području Drniša, tim više što je štrajk trajao puna dva mjeseca. I zbog toga nije lako dati konačnu ocjenu

uspjeha tog štrajka. Organizator štrajka bio je, kako se danas može zaključiti, Politički odbor u Splitu. Čine se suviše jednostranima ocjene koje govore da je štrajk završio neuspjehom, jer je jednim dijelom i uspio, a i snažno je odjeknuo cijelom pokrajinom. „Bio je to bauk koji je počeo novim mukama mučiti nemirnu savjest eksploatatora“. Ne stoji ni procjena da je „neuspjehom“ štrajka nanesen ozbiljan udarac razvoju radničkog pokreta. (Korač, 1933.). Naime, već koncem 1904. godine uprava ugljenokopa otvara u Siveriću zdravstvenu ambulantu i radničku kuhinju. Svojoj službi za radnička pitanja dodjeljuje 20.000 kruna za popravak rudarskih stanova, uređenje vodovoda, popravak škole i za „druge komunalne potrebe“. O tome je, odnosno o mjerama radničkog boljitka uprava rudnika izdala obavijest 22. prosinca 1904. godine (Foretić, Plenča, 1986.)

Istina je da se je uprava rudnika drastičnim metodama obračunavala sa štrajkašima, otpuštajući ih s posla i zatvarajući rudnik, u čemu je imala punu potporu tadašnjih političkih vlasti i organa represije. Međutim, izuzetno je značajan zadržani „društveni kapital“, sadržan u činjenici da je štrajk bio dobro i temeljito organiziran, da su u njemu sudjelovali i bolje i lošije plaćeni (tarifirani) radnici, da je štrajk učvrstio i osjećaje/iskaze solidarnosti i pomoći rudarima čitave ondašnje radničke klase Dalmacije. Štrajkaši su se za trajanja štrajka ponašali vrlo zrelo i dostojanstveno. Osim toga, štrajku su se u početku pridružili i rudari Velušića (rudokop „Dalmazia“), premda su kasnije odustali. I konačno, 15. rujna 1904. iz rudnika je bio otpušten upravitelj Stegl, što se dogodilo u neposrednoj vezi s ovim rudarskim štrajkom. Prema tome, realnije je govoriti o barem djelomičnom uspjehu štrajka, tim više što su dotadašnji nemiri i štrajkovi bili stihijni i slabo organizirani, a od tada oni postaju osjetno organiziraniji. Ovaj „žestoki štrajk“, do tada najmasovniji štrajk u Dalmaciji, trajao je puna dva mjeseca i snažno je odjeknuo u drugim djelatnostima i radničkim organizacijama diljem Dalmacije. Svakako je imao određen (snažan) utjecaj na to da se tokom 1904., a osobito 1905. i 1906. godine gotovo u svim strukama (zanimanjima) utemelje sindikalne organizacije (*Narodni list*, 24. rujna 1906.; Foretić, 1969.) i pojača značaj i uloga radničkih društava.

Na rudarskom drniškom području tada počinje djelovati radnička organizacija *Radničko društvo Drniš*, osnovano upravo te, 1904. godine, sa svrhom „da štiti interese radničkog stališa, da ga materijalno i moralno potpomaže“. Kasnije je (1912. godine) osnovano još jedno radničko društvo, *Union austrijskih rudara Siverić*.

U toku iduće, 1905. godine, u rudarstvu Dalmacije, a to je moglo biti gotovo jedino na prostoru Drniša (u Siveriću i/ili Velušiću) zabilježen je jedan štrajk u kojem je sudjelovalo 135 rudara (Foretić, 1969.), dok su u toku 1906. godine zabilježeni mnogi slučajevi otpuštanja s posla i to starijih radnika.

U 1907. godini, radi gotovo nikakve zaštite na radu, učestala su stradavanja rudara (jedan poginuo, a trojica ranjena u veljači i još jedan u travnju). Ni drugi uvjeti rada nisu se poboljšali (plaće, radno vrijeme, zdravstvena zaštita i sl.). To je uvjetovalo stupanje u štrajk rudara u Siveriću, koji je trajao oko desetak dana. Štrajk je započeo 9. kolovoza, a preostali dio rudara mu se pridružio 10. kolovoza, s istaknutim glavnim zahtjevom povišenja plaće za 12 %, te nekim drugim egzistencijski važnim zahtjevima. Na koncu je postignut sporazum o povećanju plaće od 5 % (oko 20 novčića umjesto, od strane uprave rudnika, ponuđenog povećanja od 6 novčića), o troškovima za ulje, za „svjetlost pri radnji“ na teret radnika i o dobivanju robe po tržišnoj cijeni iz društvenog magazina pri rudniku. Žene su radile od 5 do 17 sati za nadnicu od 50 novčića (*Narodni list* 12. kolovoza 1907., prema Kosor, 1995.)

Kada se govori o razvoju radničkoga pokreta na širem drniškom prostoru u prvoj deceniji dvadesetoga stoljeća, treba znati da su gotovo sve političke i snage kapitala brutalnim sredstvima štitile interese jedino kapitala i tako uvjetovale i stvarale posve konkretne pogodne okolnosti za pojačanu eksploataciju tadašnje radničke klase. U neizbježnoj borbi s takvim okolnostima proletarijat nije imao jasnije i snažnije izraženu političku potporu od bilo koje političke opcije, pa su štrajkovi, kao najznačajniji (i tada gotovo jedini) oblik te borbe samo privremeno i u vrlo ograničenoj mjeri poboljšavali položaj radnika. Nakon povremenog (i relativno rijetkog) poboljšanja ekonomskog i socijalnog položaja rudara slijedio bi ponovljeni, odnosno nastavljeni proces i relativnog i apsolutnog pogoršanja radničke pozicije. Zato je ustaljena ocjena o izuzetno teškom položaju radništva do početka Prvog svjetskog rata posve točna, pa su štrajkovi tada bili jedina preostala reakcija na, do krajnjih granica narasle klasne suprotnosti.

Efekti jedva vidljivog poboljšanja plaća nakon štrajka iz 1907. godine veoma brzo su se istopili. Za 1908. godinu zabilježene su slijedeće ocjene o položaju radništva: u listu *Štrajkaš* – službenom glasilu sindikalno organiziranih radnika u Splitu (počeo izlaziti upravo te, 1908. godine), u broju od 20. lipnja 1908. godine izišao je članak, pod naslovom „Štrajk rudara u Velušiću“. Uz ostalo, u ovom napisu stoji: „Štrajk je izbio protiv ing. Františka Cisera, koji muči i okrada... Taj čovjek imao je runjavu saviest da postepeno im snizi platu od 4 – 5 kruna, na samo jednu krunu dnevno I još ta zvier nije bila zadovoljna. Obećao je našim dalmatinskim svinjama (Dalmatinische schweine) da ih neće ostaviti dok ih ne dotjera na dnevnu zaradu od jedne kile kruha... Radnici moraju kupovati prah za kopati rudu. Ovo je nešto slično kao da bi fogišti (ložači) od parobroda kupovali ugljen za ložiti vatru na brodu. Kod trgovca mogu da kupe praha za mine od 70 do 75 novčića, njima se uračunava (obračunom direkcije poduzeća) – 90. Svaki komad alata koji propadne, a većinom propadne zatrpan provalom vode,

dakle bez krivice njihove, a kod trgovca mogu da kupe za 1 do 2 krune, njima se ustavlja od plate 4 do 5 kruna. Za komad daske koju mogu imati (kupiti) gdje god hoće za 40 do 50 novčića, njima se naplaćuje po 2 krune...“. U članku se o teškom položaju rudara govori još i ovako „na posljednjoj plaći prosječna dnevna zarada je bila 2 kilograma kruha. Jedan radnik, kad su mu odbili globe i za alate, još je ostao dužan rudokopu dvije krune“ (Gizdić, 1957.). Dinko Foretić (1969.) iznosi podatak da je u rudarstvu Dalmacije 1908. godine izbio jedan štrajk sa 168 sudionika, a to se gotovo sigurno odnosi na spomenuti štrajk rudara u Velušiću. *Štrajkaš* je pažljivo pratio ovaj štrajk rudara, te osudio rudare Siverića i Velušića, što zbog nedostatka organizacije nisu kompaktni, te ne štrajkaju zajednički radi ostvarenja svojih ciljeva. I list *Glas malog puka*, koji je izlazio u Šibeniku, dana 30. studenoga 1908. godine piše (osim o teškom stanju radništva u Šibeniku, bi-jedi osiromašenog težaka, kojemu je filoksera uništila vinograde) i o neljudskim uvjetima u kojima rade rudari u Siveriću i Velušiću (Grubišić, 1976.).

Ne postoje nikakvi razlozi ni dokazi za vjerovanje da su se prilike za rudare popravile u idućoj 1909. godini. Te godine je u rudarstvu Dalmacije zabilježen (jedan) štrajk sa 136 učesnika – rudara (Foretić, 1969.); a to se, po svemu sudeći moglo dogoditi u jednom od dva tadašnja drniška rudokopa.

U toku 1910. godine, na dalmatinskoj političkoj sceni događaju se neke promjene: socijalisti Dalmacije usvajaju rezoluciju, važnu za sindikalni pokret, u kojoj stoji: „da je politički i strukovni pokret nerazdvojiv“. Jača utjecaj pravaša. Malobrojna politička, prosvjetna, kulturna, sportska i ostala društva u pretežnoj su mjeri bila vezana uz crkvu (bratovštine). Ponovno su organizirani štrajkovi u Velušiću (u veljači) i Siveriću (u listopadu). U Velušiću je obustava rada trajala samo jedan dan, jer su brzo i uspješno riješene neke radničke pritužbe. Iz tog perioda postoje i preciznije i egzaktnije zapisane, u velikom dijelu lažne izjave i ocjene o položaju i pravima radnika – rudara, date od strane predstavnika (uprave) rudnika. Izjave govore da je nadnica kopača iznosila 3,40 do 4,30 kruna, ovisno o izvršenom poslu. Kolari i tetkari (punitelji vagoncina-tetki i otpremači istih za izvlačenje iz jame) navodno su ostvarivali nadnicu u vrijednosti od 2,33 do 3,50 kruna. Radno vrijeme je trajalo navodno 9 sati, u što je uračunat ulaz i izlaz iz jama, „tako da efektivan rad traje niti punih osam sati“ (?). Prekovremeni rad navodno se smije izvoditi samo u slučajevima prijeke nužde, a ti su slučajevi točno određeni (pravilima?) od strane „rudničke oblasti“. Za prekovremeni rad radnici primaju posebnu naknadu. Dalje se obznanjuje da svi činovnici komuniciraju s radnicima na hrvatskom jeziku (?). Izjavljuje se također da mirovinskom i bolesničkom blagajnom upravljaju 2/3 radnika i 1/3 članova društva; upravu blagajne biraju radnici (navodno sasvim slobodno). Radnici navodno slobodno biraju liječnike, bolnice i ljekarne (a okružna rudarska vlast vrši jedino nadzor). Tvrdi

se da je rudarski liječnik obvezno vezan telefonom s rudnikom i trajno na raspolaganju radnicima (*Narodni list* od 30. studenoga 1910. (prema Kosor, 1995.). Da je to bila lažna izjava i totalna obmana javnosti od uprave rudnika svjedoči štrajk iz listopada 1910. godine, organiziran u Siveriću, u kojem je sudjelovalo 700 radnika (a to praktično znači sudjelovanje svih rudara rudnika *Monte Promina*).

O ovom štrajku rudara Siverića pisala je i *Pučka sloboda* u studenome 1910. godine, u ovom sadržaju: „Ako ne posreduje vlada narod će skapati od gladi. A gdje je naš zastupnik dr. Ivičević“ Na ovo pitanje odgovara list *Glas radnog naroda* (glasilo istarskih i dalmatinskih socijalista), od 18. studenoga, slijedećim riječima: „Zastupnik Ivičević nema vremena da se bavi nevoljom rudara, u Zadru se svađa radi velike Hrvatske, a kad bi imao vremena, deveta briga njemu i svim dalmatinskim zastupnicima za rudare i njihove nevolje“. *Glas naroda*, iste godine, o životu siverićkih rudara, zapisuje: „Rade, razbojnički niske nadnice, ne daju im niti obilato kruha da se najedu. Od te kukavne zarade, lupeška ruka pri mjeranju ukrade dobar dio zvjerske savjesti sa globom ukradu još jedan dio“ (prema: Plenča, 1986.).

Osnovni motivi ovoga štrajka ponovno su, kao i do tada, bile niske nadnice i nečovječni postupci uprave rudnika i činovnika prema radnicima. Najbolja nadnica iznosila je svega 2 krune. Nadglednici su bili bezobzirni Nijemci, koji su govorili samo njemački, te su još špijunirali i vrijeđali rudare. Radnici su bili nezadovoljni i vođenjem Radničke zadruge radi previsokih cijena svim, pa i pokvarenim robama (koje su se rudarima vrlo često bezobzirno podvaljivale). Nezadovoljni su bili i Bratinskom blagajnom i bolnicom (ambulantom?), koja je, kako izgleda bila smještena u kući rudarskog liječnika dr Ivetića (uz najam od 600 kruna mjesečno). Ipak, neposredan povod štrajku bila je tragična smrt braće Ivas (Milana i Špire) u listopadu te (1910.) godine (njihova je smrt bila posljedica potpune nebrige i minimalnih mjera zaštite na radu).

Stupajući u štrajk, radnici su postavili ove zahtjeve: povišenje nadnice sa 2 na 4 krune; činovnici obvezno moraju znati hrvatski jezik (i na hrvatskom jeziku komunicirati s rudarima); rudarski liječnik treba stanovati u Siveriću, a ne u Drnišu (i stalno biti na pomoći radnicima); rudarska blagajna treba otvoriti vlastitu ljekarnu i potrošnu zadrugu zdrave hrane, a ostvareni dobitak zadruge treba ići u bolničku blagajnu (a ne privatnicima). Nadalje, treba osnovati osiguravajuću zadrugu za slučaj invalidnosti ili smrti, a isto tako treba zabraniti špijuniranje radnika i ukinuti globu u slučaju nedolaska na posao (*Srpski list* iz Zadra, od 9. studenoga 1910.).

Početak slijedeće (1911.) godine otpušten je jedan broj rudara i u Siveriću i u Velušiću, jer su nastale teškoće i poremećaji u plasmanu ugljena. U toj godini su zabilježena 3 štrajka rudara Dalmacije sa 657 sudionika (Foretić, 1969.).

Među tim štrajkovima bio je i onaj iz prve polovine svibnja kad su štrajkali rudari Siverića i Velušića, a štrajk je trajao više dana. Ovi su štrajkovi mnogo više od onih ranijih pobudili interes tadašnjih političkih stranaka i naprednog radničkog pokreta. Drniški vođa „čistih“ pravaša dr. Ivan Krstelj koristio je težak položaj rudarskih obitelji u Siveriću i Velušiću za izbornu promociju svog političkog programa u selima Petrova polja, iz kojih je najveći broj rudara u siverićkom rudniku (fratri su potkupljivali narod da glasa za dr Ivana Krstelja, piše *Crveni barjak* od 30. ožujka 1912.).

Jedan od tih štrajkova organiziran je u toku veljače i ožujka 1911. u Siveriću (Gizdić, 1957.), a drugi, po svemu sudeći masovniji štrajk izbio je u prvoj polovini svibnja u oba naša rudokopa, odnosno i u Siveriću, i u Velušiću. Koliko se danas može zaključiti, izgleda da je ovaj svibanjski štrajk trajao više dana (*Narodni list* od 13. svibnja 1911., prema Kosor, 1995.).

Izneseni pregled radničkih nemira i štrajkova vrlo rječito govori da je prva decenija 20. stoljeća bila, za radničku klasu i rudare u drniškim ugljenokopima izuzetno teška. S druge strane, radništvo se protekom vremena žilavo, uporno i sve organiziranije borilo i to zahvaljujući vodstvu, izraslu iz vlastitih rudarskih sredina (Foretić, 1976.).

Treba ponoviti da je još 1904. godine, u Drnišu osnovano *Radničko društvo*, s ciljem „da štiti interese radničkog stališa, da ga materijalno i moralno potpomogne“. Društvo je djelovalo do početka Drugog svjetskog rata, a ponekad je brojilo i do 200 članova. Početkom 1910. godine u Siveriću je osnovana *Rudarska potrošna obrtna zadruga S.O.J.* u suradnji sa splitskom *Pučkom zorom*. U nju se bilo ućlanilo oko 200 rudara.

Početkom druge dekade 20. stoljeća od rada u rudnicima živjelo se oskudno i u stalnim opasnostima. O tome svjedoči jedan tadašnji tiskani izvještaj: „Ovaj rudarski kraj prava je djedovina nevolje, gladi i nepravde. U ovom pedlju zemlje živi narod mučenika, izmučen od sviju bezdušno, svi ga izrabljuju i satiru, a prema svima je bio nemoćan...Svi su u bijedi i nevolji rudarskih radnika nalazili svoje sreće. Tu je kapitalizam, rudarski bogovi i akcioneri, koji mu isisavaju do zadnje kapi krvi. Što se u tom rudniku događalo i događa na štetu radnika, ne bi se ispisalo u stotinu debelih knjiga, takovi su to zločini da se i okamenjena srca moraju da zgražaju. A kada bi bilo i malo pravice na zemlji, direktori, akcionari i svi odgovorni, odavno bi morali sjediti u tamnici...“ (*Crveni barjak* od 15. ožujka 1912., prema Plenča, 1986.)

Do 1913. godine, u okviru Socijaldemokratske stranke Dalmacije formirane su strukovne organizacije sindikata, koje su obuhvatile i rudare Siverića i Velušića (Gizdić, 1957.; Šitin, 1984.). Te godine, među siverićke rudare u više navrata dolazi slovenački socijalist Edvin Kristan, a zatim i Josip Kopal iz Trsta radi

propagiranja socijalističkih i sindikalnih ideja, ali su uvidjeli „koje su i koliko ozbiljne, teške i velike zapreke za postojanu organizaciju“, o čemu izvještava *Crveni barjak* od 4. ožujka 1913. godine. „Krtistan propovijeda radnicima svoju ideju o pretvaranju Hrvata, Srba, Slovrnaca i Bugara u jednu jedinstvenu naciju... Njegove propovijedi...nisu našle osobnih pristalica u drniškom radničkom baze-nu. Baveći se teoretskim, na štetu praktičnog rada, Kristan...nije uspio ugraditi čvršće temelje socijalističkog pokreta među rudarima Siverića i Velušića“ (Plen-ča, 1986.).

Akcije socijalista očito nisu uhvatile korijena. Ono što njima nije pošlo za ru-kom ohrabrilu je pravaše Ivana Prodana, jednog od najistaknutijih dalmatinskih pravaša (naglašeno socijalno osjetljivu osobu i vjerojatno najagilnijeg zastupnika u Dalmatinskom saboru za mnoga pitanja razvoja dalmatinskog društva pred Prvi svjetski rat (Diklić, 2001.) i crkvu da pojačanu propagiraju dobre strane ideja kršćanskog socijalnog nauka. Te su ideje, i tada i kasnije, bile bliže puku i radništvu, osobito u Siveriću, Promini i kotlini Petrova polja, pa se stvaraju prve orga-nizacije „Katoličkog narodnog saveza za Dalmaciju“, kao bitno suprotne onima „razornih i bogu tuđih socijalističkih organizacija i sindikata“ Poslije prvog svjet-skog rata, preciznije 1922. godine Katolički narodni savez za Dalmaciju ponovno je oživio među rudarima Siverića i Velušića.

U vremenu pred Prvi svjetski rat, strah i trepet radnicima Siverića ulijevao je Ante Tofant. On je 1912. godine otpustio 150 radnika i nadglednika u rudniku „Monte Promina“, a 1914. je na front poslao zaposlenog radnika, a oslobodio obveze odlaska u rat one koji nisu bili u radnom odnosu, ali su ga obilato za to nagradili (korumpirali). Zato je Tofant postao zli „crni vitez“ u rudničkoj admini-straciji pred Prvi svjetski rat.

Radnički pokret uoči i u toku Prvog svjetskog rata

Radnički pokret Dalmacije uoči Prvog svjetskog rata brojio je 1540 članova sindikata: u Splitu, Šibeniku, Dubrovniku, Gružu, Pučišću, Siveriću i Velušiću (Foretić.1978.; Cazi (ur.), 1955.).

Treći kongres radničkog pokreta u Dalmaciji održan je u Splitu u ožujku 1913. godine. Između ostalih, kongresu su bili nazočni i delegati iz rudnika Siverić. Iz pisanih materijala za kongres saznaje se stanje organizacija radničkog pokreta u Dalmaciji, ali i u drniškim rudnicima. U rudniku *Monte Promina* u Siveriću tada je bilo 500 organiziranih i 500 neorganiziranih rudara (Foretić, 1978.; Šitin, 1985.).

Do prvog svjetskog rata, drniške i prominske rudnike potresalo je osam re-lativno dobro organiziranih i uspješnih (ekonomskih) štrajkova i tarifnih akcija, koji su još više zaoštrili već nagomilane suprotnosti između radnika i kapitalista.

Unatoč tome, ti štrajkovi nisu ozbiljnije utjecali na stvaranje, jačanje i konsolidaciju radničkog pokreta, jer su tadašnja klasna i društvena pitanja pratila „slaba organizacijska sposobnost i pomanjkanje kontinuiteta u radu s rudarima“ Početak rata, zbog izvanrednih mjera vojnog režima, prekinuo je svaku političku, a i djelatnost radničkih organizacija u Dalmaciji, kao što su i sve socijalističke organizacije također bile raspuštene (Foretić, 1978.). Veći je broj prvaka radničkog pokreta mobiliziran ili interniran.

U gospodarskom smislu, za nekoliko godina pred izbijanje Prvog svjetskog rata izuzetno je važna činjenica da na drniškom prostoru započinje eksploatacija boksita. To je značilo brojno povećanje rudarskih radnika i radničkog proletarijata, čime je povećana i potencijalna snaga budućeg sindikalnog organiziranja i djelovanja. Nikada, međutim radništvo u drniškim rudnicima (i ugljena i boksita), u organiziranju i iskazivanju svoje klasne snaga nije ostvarilo puni potencijal koji je objektivno mogao biti snažan i djelotvoran.

Vremensko razdoblje između 1914. i 1918. godine ispunjeno je svjetskom ratnim sukobom (Prvim svjetskim ratom). Tim ratom dodatno su provocirane i uvjetovane duboke i vrlo značajne društvene i političke promjene. Za drniško područje, kao i za čitavu Dalmaciju, je od posebne važnosti raspad Austrougarske monarhije, u čijem su okviru Hrvatska i Dalmacija egzistirale, kao odvojene političke jedinice više od 100 godina, te stvaranje Kraljevine SHS (premda proces njezina stvaranja nije išao ni brzo ni jednostavno, kako zbog odnosa svjetskih sila prema područjima na kojima su živjeli južni Slaveni, tako i zbog unutarnjih ekonomskih i političkih trvenja, zbog nedefiniranih nacionalnih odnosa i slično). Važnije od toga je činjenica da je drniško područje i drniško rudarstvo tada dospjelo pod vojnu i političku okupaciju Italije.

Unatoč ratnim okolnostima i strogoj zabrani štrajkova, 1917. godine siverički su rudari organizirali štrajk, na tu akciju potaknuti glađu i teškim gospodarskim i socijalnim prilikama. Nakon završetka rata formiran je Akcijski odbor za utemeljenje Opceg radničkog saveza (Foretić, 1978), premda su podružnice ORS-a u Dalmaciji osnivane već potkraj 1917. i na početku 1918. godine

Talijanske su vlasti, odmah, po završetku rata, okupirale drniški prostor i konfiscirale imovinu drniških rudnika, kao i željeznička postrojenja. Od toga trenutka javlja se otpor i tiha borba radništva i naroda Drniša i okolice protiv okupacije. Tako, početkom 1919. godine (tek oko dva mjeseca nakon okupacije) u štrajk je stupilo više od 600 radnika rudnika Siverić, o čemu je izvijestio list *Novo doba* od 22. ožujka te godine (prema: Plenča, 1986.). Zavladao je nestašica i glad, a osnovne životne namirnice dosezale su fantastično visoke cijene. Okupacijske vlasti zavode racionalizaciju hrane i putem „aprovizacija“ dijele stanovništvu minimalne količin brašna, ulja, riže i sl. Prigodom podjele hrane vodilo se računa

da rudari Siverića i Velušića (radi održanja produktivnosti rada), kao i oni koji su imali novac i mogli platiti, imaju prednost.

Pokrajinska konferencija Socijaldemokratske stranke Dalmacije održana je 25. ožujka 1919. godine. Tom skupu nisu nazočili delegati sindikalnih organizacija s drniškog prostora jer je drniški prostor bio pod talijanskom okupacijom (Foretić, 1978.).

Prvi svjetski rat, a odmah po njegovu okončanju talijanska okupacija do proljeća 1921. godine duboko su preokrenuli način, sadržaj i ritam djelovanja radničkih organizacija. Tadašnji „prazan politički prostor“ među rudarima i njihovo prirodno klasno određenje i raspoloženje vješto koriste režimske i klerikalne sindikalne organizacije stvaranjem svojih uporišta, koja će, duboko se ukorijenivši u drniško – prominskom bazenu, vrlo dugo otupljivati žar, jasnoću ciljeva i djelotvornost radničke borbe.

Negativan stav prema sindikalnom organiziranju i jedinstvu radničkog pokreta imao je Jugoslavenski strukovni savez. Radilo se zapravo o kršćanskom sindikatu, koji se na dalmatinskom prostoru pojavljuje negdje na početku 1919. godine. Presudan utjecaj ovaj kršćanski sindikat ima na području čitave sjeverne Dalmacije, koja je tek od proljeća 1921. priključena Kraljevini SHS. Spretni agitatori ovog sindikata uspijevaju se nametnuti krajnje osiromašenim i nepismenim radnicima i seljacima, koji su zbog posve niske klasne svijesti i iracionalnog straha od komunističke diktature tražili zaštitu u okrilju crkve i tada jako popularne Hrvatske pučke stranke. Taj je sindikat uspio učvrstiti svoju organizaciju i među rudarima Siverića i Velušića (Šitin, 1984.).

Za razdoblja trajanja Prvog svjetskog rata prekinuta je u Dalmaciji svaka djelatnost radničkih organizacija. Zato nije čudno da ne postoje pisani podaci o (svim) eventualnim štrajkovima i drugim oblicima borbe radništva iz toga razdoblja. To se dogodilo dijelom zbog ratnih uvjeta, nužno praćenih strahovima i reduciranjem mnogih aktivnosti, što posve drugačije impostira i u neočekivanim pravcima usmjerava ljudske sudbine, djelovanja i misli, a dijelom zbog mobilizacije gotovo svih muškaraca sposobnih za rat i za vojne službe. S druge strane, ovo ratno razdoblje, sa stajališta organizirane borbe radništva za poboljšanje svog ekonomskog i socijalnog položaja nije sistematski, ni dovoljno istraženo. Ipak se zna da su siverićki rudari organizirali već spomenuti štrajk u toku 1917. godine.

Drniški radnički pokret po završetku Prvog svjetskog rata

Jugoslavenski strukovni savez, kao sindikalna, režimski podupirana organizacija, zapravo je bio kršćanski sindikat koji je svoj svjetonazor i aktivnost temeljio na katoličkim načelima socijalne pravde i klasnog mira. Neobrazovanim i

uglavnom nepismenim radnicima – rudarima je na neki način odgovarao svojim konzervativnim nazorom. Zato sindikalne organizacije drugačijeg svjetonazora i uz otpor vlasti njihovu formiranju nisu imale veliku šansu da se nametnu ni seljacima, ni rudarima.

Početak ožujka 1919., kako izvještva *Novo doba* od 23. ožujka te godine, stupilo je, unatoč strogom talijanskom okupacijskom režimu u štrajk preko 600 rudara u rudniku Siverić.

Vrlo je važno još jednom istaknuti činjenicu da je područje Drniša, po okončanju svjetskog rata, do proljeća (do 5. travnja) 1921. godine ostalo pod talijanskom okupacijom. Rudnik *Monte Prtomina* radio je za sve vrijeme talijanske okupacije, jer je to bilo u interesu talijanskog kapitala. Iz toga razdoblja postoje pisani izvještaji o tome da su rudari Siverića organizirali masovni štrajk 1920. godine, koji je, uz zahtjeve za poboljšanje materijalnog i socijalnog položaja, nosio i vidljiva obilježja revolta protiv tadašnje talijanske okupacije (Enciklopedija hrvatske povijesti..., 1980.). To znači da je radništvo bilo zrelo, sposobno i svjesno potrebe pružanja otpora stranome okupatoru i onim oblicima eksploatacije kakve strana okupacija nosi. Takav slobodarski duh došao je osobito do izražaja kasnije u toku borbe protiv novih stranih okupatora i zlokobnog fašizma, u sklopu Drugog svjetskog rata.

Početak 20-ih godina proteklog stoljeća bio je izuzetno složen i jako nepogodan za razvoj organiziranog sindikalnog pokreta te za organiziranu socijalno-političku borbu radništva u čitavoj tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. Utjecaj Oktobarske revolucije možda je, ponegdje u većim gradovima, imao tek neveliki značaj, a u toku 1919. dolazi (u Vukovaru) i do utemeljenja Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Ove činjenice mogle su biti, a vjerojatno su i bile kratkoročni poticaji za nešto snažniji i organiziraniji razvoj radničkog pokreta. Takvi su poticaji, međutim bili vrlo brzo ukroćeni i primireni. Poslije izbornih pobjeda komunista (1920.), poslije Husinske bune rudara (koja je krvavo ugušena) i općeg generalnog štrajka solidarnosti (kao odgovora na grubu represiju vlasti prema husinskim rudarima), donesena je 30. prosinca 1920. čuvena Obznana, kojom se izvan snage stavlja KPJ i gotovo sve sindikalne organizacije u Kraljevini SHS. Odmah zatim, 1. kolovoza 1921. godine donesen je Zakon o zaštiti države, kojim je onemogućeno da se revolucionarni sindikati obnove na staroj osnovi (Cazi, 1955.). Polovinom kolovoza te godine, tadašnja Vlada je ipak dopustila nastavak rada, ali samo onim sindikatima koji su pismeno izjavili da neće održavati nikakve odnose s KPJ, niti s drugim organizacijama u okviru Kominterne, te da neće djelovati kao političke organizacije. U takvim uvjetima mogao je djelovati i sindikalni pokret na području Drniša, a odnos vlasti prema bilo kom obliku organizirane borbe radništva, koja se lako mogla klasificirati kao političko djelo-

vanje ili kao bilo kakva sklonost komunizmu, bio je preliminarno oštar, a nosio je i jasan nagovještaj teške represije. Bilo je pravo umijeće izbjeći klasificiranje sindikalnog djelovanja u prostor političkog rada. Time su i mogućnosti klasičnog sindikalnog djelovanja bile jako sužene i bitno oslabljene. O tome svjedoči i stajalište Pokrajinske vlade iz Splita, koja je 22. prosinca 1922. godine zatražila od sreskog načelnika u Kninu da se „bez odlaganja sprovede u život Zakon o osiguranju radnika i Zakon o zaštiti države...i suzbije eventualna infiltracija boljševičkih agenata među rudare Siverića“. Paralelno s tim dalmatinska vlada otvara ekspozituru Radničke komore u Drnišu sa zadatkom da se stara o uvjetima života i zdravstvene zaštite rudara (Plenča, 1986.). Inače je drniško i prominsko područje, tada, raspolagalo brojnom radničkom klasom (najbrojnijom u Dalmaciji uz solinsko-splitški bazen), ali su rudari tek jednom nogom stajali u rudnicima, a drugom su čvrsto stajali na svom poljoprivrednom posjedu. Zbog toga je klasičan radnički pokret dugo ostao na najnižoj razini organiziranosti i sustavnog klasnog djelovanja. S druge strane, takva socio-politička pozicija radništva, uz aktivno djelovanje crkve uvjetovali su da se kršćanski socijalisti, odnosno Katolički narodni savez snažnije i trajnije usidri u najjačem rudarskom centru Dalmacije.

Unatoč svim grubim ograničenjima u sindikalnom radu i pokretu, radništvo u čitavoj tadašnjoj državi, pa tako i na ovome prostoru nije odustalo od klasne borbe, već je ona nastavljena. U tom cilju, da zaštite svoja prava, radnici u svibnju 1922. godine osnivaju „Jugoslavenski strukovni savez“

Poznato je da je i u toku 1922. godine, i to u razdoblju od 14. do 30. kolovoza štrajkalo 580 rudara Siverića i Velušića, koji su tražili povećanje nadnica. Tadašnje vlasti su, štiteći interes kapitalista zatvorile petoricu radnika. Ipak, radnici su postigli da se (unatoč protivljenju braće Wonko) nadnice povećaju za 17%, a prihvaćeni su i neki drugi radnički zahtjevi (Gizdić, 1957.).

Iste te, 1922. godine, došlo je do obustave rada u rudniku *Adria bauxit*, jer radnici kroz više mjeseci nisu primili plaću. U radnom odnosu ostali su jedino poslovođe R. Manzini i I. Gabela i dva stražara (Rajmund Mazzini bio je 1928. godine najstariji rudar i u znak zahvalnosti dobio je na dar zlatni sat s privjeskom svete Barbare) (Kosor, 1995.).

Koliko se danas može zaključiti, za rudare *Monte Prtomina* godina 1923. bila je vrlo turbulentna. U toku kolovoza te godine list *Pobeda* je napala direktora ugljenokopa R. Kramera da progoni i otpušta činovnike hrvatske i srpske nacionalnosti. Nasuprot tome, *Novo doba* ga brani argumentom da je za vrijeme talijanske okupacije „odlučno“ postupio s „našim domorocima“ i da je „preko potrebe“ primao mlade radnike na posao. U listopadu te godine rudari Siverića stupili su u štrajk, tražeći od uprave rudnika da se nadnice svih zaposlenih linearно povećaju za deset posto. Pregovori između Odbora za štrajk, uz posredovanje

Radničke komore u Drnišu i Inspekcije rada iz Splita, s direktorom rudnika ing. Kramerom trajali su više tjedana i tek kad su štrajkaški uvjeti djelomično prihvaćeni rudari su sa vratili na posao. Ovaj („Oktobarski“) štrajk upozorio je upravo rudnika i postojeće vlasti da su organizirane rudarske akcije posve moguće i onda kada se u njihovim sredinama ne „zapažaju djelatnosti lijevih sindikata i boljševičkih agitatora“ Iza toga su uprave rudnika i službe inspekcije rada tražile pogodne forme nadzora nad „mogućim političkim pokretima među rudarima“.

Godina 1925. za rudare je bila jednako vrlo teška. Naime, u travnju te godine *Monte Promina* je s posla otpustila 300 – 400 radnika, više nadglednika i 3 – 4 činovnika. List *Zemljoradnik* napao je direktora Kramera zbog nekorektnog postupanja s rudarima. Radikalska *Država* ustala je u njegovu obranu, ističući da se *Zemljoradniku* zamjerio jer je „otvoreni neprijatelj komunističkih ideja i Lenjinova carstva na svijetu“.

Od 20-ih godina 20. stoljeća intenzivira se eksploatacija boksita, i to velikim dijelom na širem prostoru Drniše, uglavnom u organizaciji i vlasništvu stranog kapitala. Najstarije društvo je *Rudarsko i industrijsko d.d. Aluminijski*, osnovano 1917. u Zagrebu; od 1926. sjedište mu je u Splitu; do 1928. godine u svojoj režiji vadi rudaču iz jame Kalun u Trbounju. Tokom te godine svoja eksploatacijska polja daje u zakup *Kontinentalnom bauxitnom rudokopnom i industrijskom d.d.* (koje je bilo upravo utemeljeno u Zagrebu s dominantnim njemačkim kapitalom, pa je zato jako ovisilo o gospodarskim prilikama u Njemačkoj; ovo je društvo bilo kapitalski najснаžnije od svih koja su vadila boksit na ovome, drniškome prostoru). Godine 1920. osnovano je *Adriabauxit, rudarsko i industrijsko d.d.* (u Zagrebu), s pravom na ležišta na ovome prostoru. Godine 1923 osnovano je *Rudarsko istražno i izvozno društvo s.o.j (RID)*, s malom glavnicom; imalo je zakupljeno polje Dili (Trbounje), ali je ubrzo propalo. *Jadransko-primorsko bauxit d.d.*, Split nastalo je 1928. spajanjem dotadašnjeg *Jadran boksita d.d.* (osnovanog 1921. u Splitu i koje je 1924. otkupio polje Dili i *Primorskog boksita*; u istom je bio angažiran francuski kapital. *Dalmacija bauxit*, osnovano 1929. u Splitu, kao zadruga s ograničenim jamstvom, od 1934. godine dolazi u vlast njemačkog kapitala braće Giulini (tvrtka *Giulini G.m.b.H.*, iz Ludwigshafena, Njemačka) i prerasta u dioničko društvo.

U srpnju 1926. godine štrajk su organizirali i radnici – rudari rudnika (ne zna se kojeg društva) boksita Drniš (Gizdić, 1957.)

U ožujku 1928., zastupnik u Skupštini Kraljevine SHS, Josip Pasarić predložio je donošenje rezolucije da se domicilni položaj *Monte Promina* i *Sufid*, Šibenik pravno reguliraju (postanu trgovačka društva tadašnjeg jugoslavenskog prava, umjesto talijanskog), jer (činjenica talijanskog vlasništva poduprta talijanskim pravom, I.T.) godinama narodu i državi nanose golemu moralnu i materi-

jalnu štetu.“Treba ih nacionalizirati i njihovu upravu prenijeti iz Trsta u državu (Kraljevinu Jugoslaviju). Nezakonitim putem su kupili nalazišta ugljena i neograničeno ih iskorišćuju“ (Kosor, 1995.)

Nadnice rudara su se, od samog početka eksploatacije, poglavito od konca 20-ih godina (nailaska Velike ekonomske krize) permanentno smanjivale. Polovinom 30-ih godina prosječna nadnica kretala se oko uistinu bijednih 15 dinara (navodno, za 2 dinara ispod razine utvrđene Uredbom o minimalnim nadnicama, iz veljače 1937. godine).

Klerikalni Glavni sindikalni savez (GSS) se od početka 1927. godine „uglavnom uspješno penetrirao među neorganizirane radnike. Posebnim mu se uspjehom smatra prodor među neorganizirane rudare Siverića i Velušića i boksitnih rudnika, čije su uprave i policijski organi, režimom „bijelog terora“ do tada priječili pokušaje osnivanja „revolucionarnih“ sindikata i njihovu akciju zaštite nemilosrdno eksploatiranih radnika“ (Šitin, 1984.).

U drugoj polovini dvadesetih godina prošlog (20.) stoljeća dolazi do osnivanja (na razini države) Ujedinjenog radničkog saveza Jugoslavije. Ovome Ujedinjenom radničkom savezu postupno pristupa i radništvo iz naših rudokopa. Tako je zabilježeno da 1929. godine Pokrajinski odbor Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ) u Splitu ima u svom sastavu 10 sindikalnih podružnica. Među tih deset bila je i jedna podružnica u Siveriću, pod nazivom Savez privatnih namještenika, a brojila je 15 članova (Šitin, 1984.).

Spontani protesti rudara Siverića primorali su upravu *Monte Promina* i Inspekciju rada u Splitu da na zajedničkim sastancima od 1929. do 1933. godine više puta raspravljaju o problemima kontrole nad „mogućim političkim pokretima među rudarima“ i da usuglašavajući upravnu organizaciju tvrtke sa djelovanjem postojećih radničkih komora i radničkih osiguranja spriječe pristup radnicima „bilo kakvih misionara“ (Cazi, 1955.).

Pisani dokumenti kažu da je 1933. godine formiran Savez rudara Drniš, s ukupno 298 članova. O tome se govorilo i u Izvještaju Izvršnog odbora Trećem redovnom Kongresu URSSJ u Sarajevu (15. i 16. prosinca 1934.). U tome izvještaju naveden je i naziv organizacije „Savez rudarskih radnika za primorsku banovinu – Drniš“ (Cazi, 1955.).

Ovaj Savez osnovali su rudari ugljenokopa *Monte Promina* Siverić i rudari rudnika boksita *Adria bauxit* i *Kontinental bauxit*. Savez je imao lokalni karakter, a bio je u sastavu centrale URSS-a. Važno je istaknuti da rudari nisu bili sindikalno organizirani prije 1933. godine. Rudari *Monte Promina* nisu ni smjeli imati svoje sindikalne organizacije.

Sredinom 1933. godine u Dalmaciji je i Opći radnički savez (ORS), kao organizacija reformističkih sindikata i kao uporište socijaldemokratske desnice, otpo-

čeo osnivanje svoje organizacije u koju su, navodno, odmah ulazili i komunisti (radi navodnog stvaranja masovnog opozicijskog pokreta). Smatra se da je tako postignuto da je Komunistička partija u Dalmaciji preko ORS-a uspješno vodila niz radničkih akcija i pokreta? Te iste godine, međutim, rukovodstvo ORS-a, u sporazumu s policijom raspušta svoje organizacije. Time i Komunistička partija gubi mogućnost svog, tada izvjesno jasnog, revolucionarnog djelovanja. Došlo je do sporazuma između sindikalnih organizacija u Dalmaciji o likvidaciji podružnica ORS-a i učlanjenju u URSSJ (Cazi, 1955.).

Izvori i podaci govore da je, tada, nadnica rudara u našim rudnicima bila jako niska i iznosila od 15 do 20 dinara (samo mali broj imao je nadnicu od 25 dinara), a žene su radile za nadnicu od svega 8 do 11 dinara (Cazi, 1955; Gizdić, 1957). U to je vrijeme direktor siveričkog rudnika imao mjesečnu plaću od 70.000 dinara (što je bilo ravno višegodišnjoj plaći rudara), a dobro su bili plaćeni i činovnici i nadglednici. Rudarima se, nasuprot tome nije isplaćivao 50 %-tni dodatak za prekovremeni rad, premda je to bila utvrđena obveza rudnika. Moralo se raditi i nedjeljom. Takvi uvjeti izazivali su trajno nezadovoljstvo, poticali su revolt radnika, te utjecali na tok i snagu njihova organiziranog djelovanja radi popravljanja svoga položaja. U tim uvjetima, godinu dana ranije osnovani Savez rudarskih radnika stupio je na scenu i odigrao svoju ulogu organiziranja radničkog proletarijata u cilju ostvarivanja njegovih minimalnih prava. U svojoj aktivnosti Savez je sazvao javni zbor rudara ugljenokopa u Siveriću za nedjelju, 15. srpnja 1934. godine. Kao odgovor na tu akciju uprava rudnika je izdala naredbu da svi rudari te nedjelje moraju raditi. Sukobi su bili neizbježni, jer su rudari unatoč zabranama, naredbama i prijetnjama bili odlučni da održe zakazani zbor. Zabilježeno je da su rudari na zbor išli u grupama, silom probijajući kordone stražara, dok je dio rudara na zbor dolazio zaobilaznim putovima. Zbog prisustvovanja zboru rudari su kažnjavani novčanom globom, odbitkom od plaće, pa čak i otpuštanjem iz rudnika.

Posve je očito da je naspram odlučnosti radništva da ustraje u svojim zahtjevima stajala bezobzirna spremnost uprava rudokopa da tim radničkim zahtjevima ne popusti i da u suradnji s vlastima primjenjuje izuzetno drastične sankcije prema radnicima. Naime, rudari nisu mogli ostvarivati ni ona prava koja su im po postojećim (njima nimalo sklonim) zakonima i po uzancama pripadala. Tako je uprava rudokopa *Monte Promina* u Siveriću, Velušiću i Širitovcima zabranila biranje radničkih povjerenika. Oni rudari koji su isticali zahtjeve za izborom svojih povjerenika ili pak zahtjeve da osnuju svoju sindikalnu organizaciju bili su promptno kažnjavani novčanom globom i otpuštanjem s posla (Cazi, 1956.).

U rudniku uglja *Monte Promina*, u pogonu Širitovci stupilo je 25. srpnja 1934. godine u štrajk 110 rudara. Štrajk je trajao do 27. kolovoza iste godine. O tom

štrajku, zahtjevima rudara i bezobzirnosti rudničke uprave pisale su *Radničke novine* na slijedeći način: „Mučna borba rudara u ugljenokopu *Monte Promina* u Širitovcima još traje. Ni jedan od štrajkaša nije se do sad pokolebao pred upornošću stranih kapitalista da ih natjeraju gladu da se pokore njihovom brutalnom i silovitom režimu. Odlučnost rudara da istraju u borbi nije ni malo popustila od početka štrajka, a solidarnost i disciplina su očuvane“. Uprava *Monte Promina* je s posla otpustila 87 radnika i pokušala preko svojih agenata slomiti štrajkaše. Radnici su ustrajali u štrajku i uputili delegaciju banu s predstavkom u kojoj su iznijeli razloge štrajka. Posredstvom Radničke komore i političkih vlasti štrajk je konačno ipak zaključen u spomenuto vrijeme.

Možda nikad ni jedan štrajk u drniškim rudokopima nije bio opravdaniji od ovoga. Sama splitska građanska štampa utvrdila je preko svojih dopisnika da je ovaj štrajk bio neizbježna potreba rudara da se obrane od barbarskih postupaka stranih kapitalista i njihovih eksponenata, daljnjeg snižavanja kukavnih nadnica – koje su iznosile 8 do 20 dinara, globa i kazni, koje su im odnosile polovicu te jadne zarade, neplaćanje prekovremenog rada, gaženje i izigravanje zakona itd.

Ustajući u obranu svojih najelementarnijih životnih prava, rudari su postavili zahtjev: da se s njima postupa čovječno, da im se dade mogućnost da mogu živjeti najskromnijim životom, i da im se ne krati pravo na sindikalno organiziranje. Rijetko kad se je u takvom štrajku postavilo manje opravdanih zahtjeva. Pa ipak, direkcija *Monte Promina* te zahtjeve nije htjela prihvatiti nego je s jedne strane pokušala makinacijama s otkazom i tobožnjom obustavom rada u tom ugljenokopu, a s druge strane sa vršljanjem i rovaranjem svojih agenata slomiti ovu opravdanu borbu štrajkaša“ (Cazi, 1956.).

Štrajk je organizirao Savez rudarskih radnika Drniš, a njime je neposredno rukovodio predsjednik Saveza, uporni stvaratelj URS-ovih sindikata u Dalmaciji i jedna od najsvjetlijih figura čitave povijesti radničkog pokreta na području Drniša – Ivan Matić, zvani Vidačak. Velika je šteta što se o Matiću – Vidačku danas relativno malo zna. Radi se o sindikalnom aktivisti koji je djelovao u Splitu, izuzetno aktivnom između svjetskih ratova, rođenom u Trbounju (Drniš) u prvoj polovini 90-ih godina 19. stoljeća. Potječe iz težačko-rudarske obitelji, kakve su i inače pretežno bile obitelji iz okruženja u kojem je rođen. Ne zna se kad je otišao u Split. Bio je tajnik Saveza samostalnih sindikata. Kako drniški rudari prije 1933. nisu bili na pravi način i masovnije organizirani, oko polovine listopada te godine, iz Splita na drniško područje dolazi Vidačak i poduhvaća se tog organizacijskog posla. Postaje predsjednik Saveza rudarskih radnika Drniš. Organizirao je i vodio veliki rudarski zbor u Drnišu u prostorijama kina Biograd, na kom se govorilo te detaljno uputilo rudare da za upravu *Bratimske bagajne* sami izaberu predstavnike. Uz to, rudari su potanko upoznati o značenju i načinu izbora za

Radničku komoru. Jedan je od organizatora i već spomenutog zbora rudara od 15. srpnja 1934. godine. Dana 27. kolovoza iste godine je iz Velušića krenuo u Širitovce (Miljevci), gdje je s rudarima štrajkašima trebao utvrditi osnovu za raspravu s upravom rudnika *Monte Promina*. ali tamo nije stigao. Nađen je mrtav u trafostanici u Velušiću, u koju se navodno sam sklonio i vlastitom nepažnjom smrtno stradao. Poginuo je pod nikad razjašnjenim okolnostima. Okolnosti ubojstva, naručitelji i stvarni izvršitelji ubojstva nikada nisu otkriveni, premda je bilo očito da je ubojstvo organizirala uprava rudnika. Uprava ugljenokopa *Monte Promina* je kao uzrok njegove smrti navodila ljetnu oluju i udar groma, premda se pouzdano zna da toga jutra u Velušiću nije bilo nikakvog nevremena. Na zločin se posumnjalo odmah, o čemu svjedoči pisanje ondašnjih *Radničkih novina* da je Vidačak „po svim znacima žrtva zločinačkog napada koji je nad njim izvršen osmišljenim i unaprijed pripremljenim planom, i, što je najvjerojatnije, po nečijoj narudžbi. Nekome je trebalo da ga makne sa svijeta u času kad je zajedno sa štrajkaškim odborom borbu rudara u Širitovcima trebao ili da završi u korist rudara ili da je produži do uspjeha“ (preuzeto od Cazi, 1955.). Rudari su, kao i drniška radnička javnost bili i ostali u uvjerenju da je Vidačak nasilno umoren i bačen u trafostanicu. Ovakvo mišljenje je postalo još čvršće poglavito nakon što je Okružni sud u Šibeniku odbio zahtjev pokojnikovih roditelja da se smrt još jednom ispita, a na isti je način postupio i Apelacioni sud u Splitu. Pogreb Vidačka je zabilježern i u ondašnjoj štampi, što je učinio list *Novo doba* od 29. kolovoza 1934. godine. Godine 1959., na dvadeset petu godišnjicu njegove smrti je na oronuloj fasadi trafostanice u kojoj je umoren postavljena spomen ploča, koja podsjeća na djelo progresivnog čovjeka i sindikalnog rukovoditelja, koji je svoju plemenitu misiju platio gubitkom života.

Štrajk u Širitovcima završen je, a zapravo grubo slomljen upravo tog 27. kolovoza, dana Vidačkove pogibije, te najvažnije sindikalne osobe, na silu „postignutim“, po rudare krajnje nepovoljnim „dogovorom“ između obezglavljenih zastupnika rudara i uprave rudnika. Naime, toga dana je bila zakazana i u Drnišu se sastala posebna komisija koju su sačinjavali predstavnici vlasti, rudarski satnik, predstavnici Radničke komore, Saveza rudarskih radnika Drniš i pet predstavnika štrajkaša, dok je upravu rudnika zastupao direktor Wonko. Tim sastankom štrajk je okončan tako da se dio štrajkaša odmah vratio na posao, dok su se ostali rudari u posao uzimati ovisno o ritmu proširenja posla. Štrajk nije postigao ciljeve radi kojih je organiziran, premda su ti ciljevi bili, kao što se moglo vidjeti iz pisanja *Radničkih novina* minimalni ili posve opravdani.

U toku štrajka pokušalo se Savezu rudarskih radnika Drniš i samim štrajkašima nametnuti Opći radnički savez (podružnica) Split, ali taj je pokušaj najodlučnije odbijen iz posve opravdanih razloga. O odnosima među sindikalnim organi-

zacijama različite političke i socijalne orijentacije u to doba, a osobito o zrelosti rukovodstva radništva u drniškim rudnicima, o kompaktnosti tog rukovodstva, snazi i čistoći ciljeva štrajka najbolje svjedoči odgovor Saveza rudarskih radnika Drniš upućen ORS-u u Splitu (prema Cazi, 1955.):

Drniš, 10. avg. 1934. g.

Podružnici Općeg radničkog saveza Split

Potvrđujemo vam primitak vašeg dopisa od 2. avgusta t. g. kojim nam izražavate „saučešće“ nad našom borbom. Riješivši se nekako da vam odgovorimo na to, kao i na vaše fraze u dopisu o „oslobođenju radničke klase ispod kapitalističkog jarma“ itd, moramo da vam najprije izrazimo naše veliko negodovanje što ste nam se uopće javljali. Time ste samo povrijedili ranu koju ste nama rudarima i cijeloj radničkoj klasi u ovim krajevima, na najsramniji način zadali prošle godine. Od tada ste nas mogli poštediti bar u ovim trenucima borbe.

Osvježivši u mislima i sjećanjima vašu sramotnu akciju prošle godine, kada ste u zajednici i uz pomoć poslodavaca i kapitala – domaćih i stranih i raznih političkih špekulanata, pokušali da srušite slobodni radnički pokret, mi u vama vidimo glavne krivce za naše današnje stradanje i patnju. Pomoć koju su vam u toj vašoj akciji velikodušno pružili strani kapitalisti i domaći eksploatatori, pa suradnja osnivača vaše podružnice s njima i sporazumno kandidiranje na vašoj bijeloj listi naših najvećih mučitelja kao naših tobožnjih predstavnika - to je moralo da nas pogodi. Od tada je položaj rudara uvelike pogoršan. Dotle smo mi uvijek nekako odbijali navalu eksploatatora na naša ljudska prava i sindikalno organiziranje.

Kako su naši gospodari shvatili ulogu naše organizacije najbolje pokazuje to što oni i njihovi doglavnici, a vaši izabranici, stalno prijete da će vani, nasuprot našem savezu osnovati organizaciju ORS-a.

Vi se toga svega nimalo ne stidite, kao što se ne stide ni oni koji su izabrani kao „radnički“ predstavnici na vašoj listi:

- da se voze automobilima „Monte Promina“ zajedno s direktorom tog talijanskog poduzeća;

- da u njegovom prisustvu odvrćaju rudare od borbe za bolji život, prijatelji žandarima, a štrajkolomce sokole i govore im neka rade i neka se nikog ne boje;

- da kleveću štrajkaško rukovodstvo i funkcionere našeg Saveza i prijete im žandarima i hapse;

- da nagovaraju na pokornost i lojalnost prema „Monte Promini“

- da dolaze na trošak Komore i posjećuju jedino direktore poduzeća, njihove doglavnike i vaše orsovačke perjanice koji se ubiše od truda radeći i agitirajući za interes poduzeća talijanskog i bijelog svjetskog kapitala.

Šaljući vam naš odgovor, saopćavamo vam da nam se više ne obraćate.

Uz izraz našeg prezrenja, koji vas i ide, ostajemo za

Predsjednik

Tajnik

Matić Bože

N. Marin“

Ubojstvo Ivana Matića bio je, na duže vremensko razdoblje nenadoknadivo veliki gubitak za radnički pokret u rudnicima na prostoru Drniša, ali radnička gibanja i radnički pokret među rudarima time nije prestao. Nadnice su i dalje jako niske. To je uvjetovalo da je 400 rudara *Monte Promina*, Siverić, 2. veljače 1935. godine demonstrativno napustilo rad i stupilo u 24-satni štrajk (Kosor, 1995.). Nadalje, postoje podaci da je i 1936. godine u rudniku *Monte Prtomina* u Siveriću ponovno organiziran štrajk rudara (Enciklopedija hrvatske povijesti..., 1980.).

Tridesetih godina 20. stoljeća bitno je ojačao radnički i sindikalni pokret među rudarima boksitnih rudnika. Tako je u najsnažnijem poduzeću koje je eksploatiralo boksit na širem drniškom području i koje je bilo pod vlasništvom njemačkog kapitala, a i jako ovisilo o gospodarskim prilikama u Njemačkoj – *Kontinentalnom bauxit rudokopom* – došlo, početkom Velike ekonomske krize do smanjenja nadnica za 20 %. To nije bilo dovoljno, pa je krajem 1931., na neko vrijeme zatvoren rudnik Kalun. Isto poduzeće (zbog navodno valutnih ograničenja u plaćanjima) iz Kaluna (privremeno) otpušta 1936. godine svih 270 rudara (Kolar Dimitrijević, 1978.).

U prvoj polovini 30-ih godina u Dalmaciji se, kao organizacije zaštite i solidarnosti rudara osnivaju *Bratimske blagajne*. Glavna je osnovana u Splitu i u njoj bilo osigurano 1.936 rudara. Ista je imala dvije mjesne blagajne: u Drnišu, u kojoj je bilo osigurano 1.049, i u Siveriću u kojoj je bilo osigurano 756 rudara (Cazi).

O neiskorištenim potencijalima sindikalnog organiziranja mogu dobro posvjedočiti podaci o broju zaposlenih u rudnicima boksita na drniškom području i rudniku *Monte Promina* u Siveriću (koja je preuzela i rudokop u Velušiću): *Kontinentalno bauxit* zapošljavalo je 500 radnika, *Adria bauxit* 700 radnika, *Dalmacija bauxit* 200 radnika, *Jadransko – pimorski boksiti* oko 100 radnika (Kolar Dimitrijević, 1978.). U rudniku *Monte Promina* tada je bilo zaposleno oko 600 radnika. To znači da je polovinom tridesetih godina prošlog stoljeća u drniškim rudnicima radilo više od 2.000 radnika.

Na samom početku svibnja 1937. godine HRS je pozvao sve radnike drniških rudnika da 17. svibnja dođu u Drniš ili u Siverić i učlane se u njegove podružnice. Međutim, tek je 18. prosinca 1937. godine u Drnišu je osnovana podružnica HRS-a. Preko 800 radnika pristupilo je ovoj organizaciji (Plenča, 1986.).

Polovinom 1937. godine rudari *Kontinental bauxit* zahtijevaju povišicu nadnica od 40 %. Radnici su spoznali da poduzeće na razlici između cijene koštanja i

prodajne cijene ostvaruju veliku dobit, što ih je i motiviralo na traženje povišice. Premda nisu uspjeli ostvariti cilj na razini istaknutoga zahtjeva; nadnice su s im ipak bile znatno povišene (Kolar Dimitrijević, 1978.)

Sindikalne organizacije drniškog rudarskog bazena povezuju se sa širim sindikalnim asocijacijama u Dalmaciji. O tome svjedoči činjenica da je na pokrajinskoj konferenciji URSSJ-a za Dalmaciju, održanoj u Splitu 8. i 9. kolovoza 1937. nazočio i delegat rudara, odnosno rudarskog saveza iz Drniša (Cazi)

Zna se da u veljači (7. 2) 1938. štrajka 450 rudara rudnika boksita *Kontinental bauxita*, tražeći povišicu plaća i poboljšanje uvjeta rada, što je uprava do tada izbjegavala. O tome je izvjestio list *Novo doba* od 10. veljače 1938. godine. Štrajk je okončan prvih dana travnja, sporazumom, prema kojem će kopači imati nadnicu od 32 dinara, mladi kopači 28, vozači i trpači 26, vanjski radnici 24, a čistači 19 dinara. Iste te (1938.) godine, u vremenu od 19. do 29. kolovoza štrajkalo je oko 200 radnika na *Zagorskom vodovodu* Pokrovnik – Drniš (Kosor, 1995.).

U periodu od 1939. do 1941. godine na području drniške i kninske općine organizirano je i održano šest štrajkova u kojima je sudjelovalo oko 5000 radnika. Među organizatorima štrajkova isticao se Jerko Paltrinjeri – Brko, iz Siverića (Plenča, 1986.).

Na samom početku 1939. godine *Adria bauxit* je uručio otkaze 200 radnika zbog smanjenja posla i proizvodnje. I *Monte Promina* je, zbog jednakog razloga u drugoj polovini iste godine otkazao 500 radnika. U rujnu te iste (1939.) godine u drniškim boksitnim rudnicima bilo je otpušteno 500 radnika zbog zastoja u izvozu boksita (Kolar Dimitrijević, 1978.).

Godine 1939. ponovno je organiziran štrajk u drniškom rudniku boksita. Nakon dvomjesečnih pregovora, vođenih posredovanjem Hrvatskog radničkog saveza i opće upravne vlasti zaključen je 8. kolovoza 1939. kolektivni ugovor (s rokom do travnja 1940.). Ovim kolektivnim ugovorom povišene su nadnice, a rudari razvrstani u 6 kategorija i platne razrede, ovisno o kvaliteti, kvalifikaciji i dužini radnoga staža (Kolar Dimitrijević, 1978.).

U studenome 1939. godine radnici *Monte Promina* tražili su povišicu plaće. Ponudu o povećanju od 10 % radnici su odbili i od uprave rudnika dodatno zatražili da se iz poduzeća ukloni ing. Wonko zbog neprijateljskog stava prema hrvatskim radnicima, kao i prema hrvatskome narodu u cjelini. Ako se to ne učini zaprijetili su da će stupiti u štrajk.

Potkraj 1939. godine uslijedila je spontana pobuna prominskih rudara. Tako se 28. prosinca 1939. godine, pod vodstvom Bože Džape u Oklaju formirala grupa od 15 do 20 seljaka, pa je naoružana poljoprivrednim alatom krenula u pravcu novootvorenog rudarskog boksitnog kopa „Marići“, vlasništvo *Adria bauxit*. Predradnik Ante Čupić uspio je, uz pomoć stražara spriječiti ulaz pobunjenih seljaka

u krug rudnika. Međutim, već sutradan, 29. prosinca te godine, pred ulazom u prostor tog kopa skupila se grupa od preko stotinu seljaka, koju je ovoga puta predvodio Stipe Dizdar pok. Mate. Motiv pobune seljaka Promine bilo je protivljenje zapošljavanju rudara iz drugih naselja u rudnicima na prominskom tlu. Radilo se o nekoj vrsti „osvete“ jer su „neki Prominjci... otpušteni s posla u tvornici cementa Split“ (!?), pa su pobunjeni seljaci energično tražili da se iz rudnika otpuste svi rudari koji nisu stanovnici s prostora prominske općine. Zahtjev je odbijen, ali su pobunjenici „prosto jurnuli u pravcu rudnika Marići“. Zbog toga je žandarmerijska postaja bila primorana povući se. Da bi smirio pobunjenike predradnik Ant Čupić je odmah otpustio s posla „pet rudara iz sela Razvođa“(!?). U pismu koje su pobunjeni seljaci ostavili upravi društva *La Dalmatienne* ističu da bi prednost u zapošljavanju „na elektrani *Manajlovac* morali imati ovdašnji mještani“ (Plenča, 1986.).

Iduće, 1940. godine slijede nove pobune seljaka protiv rudnika. Takav je bunt seljaka i rudara iz Trbounja koji su, predvođeni glavarem sela Milom Marinom, 5. svibnja 1940. godine, porušili industrijski željeznički kolosjek u Trbounju (na pruzi Drniš – Velušić), u dužini od oko 600 metara, vlasništvo tvrtke *Adria bauxit*. U toku istrage, koju je provelo Sresko načelstvo u Kninu, utvrđeno je da su „Mile Marin i njegovi seljaci porušili industrijsku prugu zbog toga da bi natjerali upravu rudnika da selu isplati obeštećenje za zemljište (koje koristi rudnik) i da uprava *Adria bauxit* zaposli sve sposobne i nesposobne radnike iz Trbounja“. Neposredno poslije izviđaja i obećanja sreskog načelnika da će od uprave *Adria bauxit* zahtijevati isplatu obeštećenja, seljaci su se razišli kućama uz obećanje da će sami popraviti porušenu prugu.

Nešto iza toga, 10. lipnja 1940. rudari *Kontinental bauxita* opet su u sukobu s upravom rudnika i stupaju u generalni štrajk. Naime, uprava oteže potpisivanje kolektivnog ugovora i povišenje nadnica, jer dotadašnje nadnice u visini od 14 do 24 dinara, u uvjetima ratne inflacije nisu više bile dovoljne ni za najskromniju razinu života. Štrajkom su bile obuhvaćene sve tri smjene, odnosno preko 350 rudara. U toj situaciji na scenu stupa Hrvatski radnički savez, obraćajući se Sreskom načelstvu u Kninu s molbom „za hitno posredovanje“. Pregovori su vođeni u Siveriću, pa je tom prigodom bila postignuta suglasnost na osnovu koje su dionička društva *Monte Promina* i *La dalmatienne* preuzela obvezu da isplaćuju i „poseban dodatak radnicima“. Na temelju postignutog dogovora zaključen je kolektivni ugovor između uprava rudnika, Radničke komore iz Splita i štrajkaškog odbora (Plenča 1986.).

O situaciji s radničkim pokretom na drniškom području neposredno pred drugi svjetski rat i o potpori drugih političkih snaga da ga podržavaju, tadašnji organizacijski sekretar PK KPH za Dalmaciju, Ivan Amulić piše: „Povjesničar koji želi

proučavati povijest tog rudnika (*Monte Promina* – I.T.) susrest će se s najokrutnijom eksploatacijom rudarskih radnika i rudnog blaga...Tu se mogao razviti snažan sindikalni i radnički pokret rudara, koji je svojim političkim utjecajem mogao dominirati u sjevernodalmatinskoj Zagori. Ali, na žalost, tako nije bilo...Klasna radnička sindikalna organizacija nije nikada postojala među rudarima Siverića ni među boksitnim radnicima do oslobođenja zemlje. Ove činjenice dokazuju da ni tadašnje partijsko ni sindikalno rukovodstvo u Dalmaciji nikada nisu ozbiljnije pokušali politički i organizacijski pomoći drniškim rudarima da se makar bolje organiziraju i stvore svoj snažniji klasni sindikalni pokret“. Ovakva ocjena nije sasvim korektna. Nije sporno da potencijali sindikalnog i radničkog pokreta nisu korišteni na razini koja je bila objektivno moguća, ali se ne može prihvatiti izraženi apodiktični stav da „klasna radnička sindikalna organizacija *nije nikada postojala među rudarima Siverića*“ (*kurziv moj*), o čemu mogu posvjedočiti brojne iznsene činjenice u ovom članku.

Značajno je istaknuti da tokom 1940. država preuzima pod svoju punu kontrolu i upravljanje sve proizvođače boksita. Izvoz „postaje državna stvar“, što je usko vezano za obveze jugoslavenske države na temelju zaključenog sporazuma između Jugoslavije i Njemačke. Uredbom o prinudnoj upravi nad rudarsko-topioničarskim poduzećima u Jugoslaviji, rudnici boksita indirektno dolaze pod državnu upravu. Nisu smjeli obustaviti rad, jer su proglašena poduzećima od javnog interesa (zapravo, od interesa ratne industrije). Istim aktom bili su zabranjeni i štrajkovi (Kolar Dimitrijević, 1978.).

Komandir šibenske žandarmerijske čete (iz sastava Primorskog žandarmerijskog puka) javlja banskoj vlasti Banovine Hrvatske da je 10. lipnja 1940. godine „nastupio štrajk“. U izvještaju se kaže:“Jutros u 6 sati 360 radnika „Boksid Continental“ u Drnišu, sreza kninskog, stupilo u štrajk. Cilj štrajka povećanje nadnica. Za sada vlada red i mir. Preduzete su potrebne mere radi održavanja reda i mira“.

Voditelj upravnog odjela Ispostave banske vlasti u Split telefonski javlja slijedeće:“Jutros u 6 sati stupilo u štrajk 120 rudara Bauksit-Continental u Drnišu. Preduzeće ima 350 radnika i prva tura (spomenutih 120) nije došlo na rad. Štrajk ilegalan – traži se povećanje nadnica za 10 din/dan“!

U kolovozu 1940. godine u štrajk je stupilo preko 400 radnika kojim su radili na zagorskom vodovodu, tražeći povećanje nadnice od 3 – 4 dinara na pet dinara (Plenča, 1986.)

Odmah na početku 1941. godine (3. siječnja), unatoč zabrani djelovanja URSS-ovih sindikata (zabrana URSS-ovih sindikata stupila je na snagu 31. prosinca 1940) od strane jugoslavenske Vlade Cvetković – Maček, oko 1500 (?) rudara rudnika ugljena Siverić stupilo je u štrajk . Rudari su ovom prigodom zahtijevali da se cijene živežnih namirnica stave pod nadzor, a radničke nadnice povećaju.

Posredovale su podružnic HRS i na njihov zahtjev isti su dan organizirani pregovori između uprave ugljenokopa, predstavnika štrajkaškog odbora i sindikata. Pregovori su vođeni pred „Radničkim sudom“ u Drnišu, a u nazočnosti sreskog načelnika Knina i predstavnika Rudarske inspekcije iz Splita. Kad su dana obećanja da će zahtjevi radnika biti ispunjeni „bez pogovora“, štrajk je obustavljen, a rudari su se vratili na posao (Plenča, 1986.). Odmah po početku štrajka, a prije povednih pregovora, Uprava *Monte Promina* obavještava Rudarsku inspekciju u Splitu da su radnici obustavili proizvodnju, da je produkcija uglja nemoguća i da (zbog toga) prijeti opasnost prekinuća parobrodarskog saobraćaja u srednjoj Dalmaciji. Odjel za rudarstvo Banske vlasti Banovine Hrvatske, na vijest o štrajku, tvrdi da štrajk nije legalan, jer se zahtjevi rudara za povišenje nadnica nalaze pred Radnim sudom u Splitu. Za vrijeme samih pregovora, kao sredstvo pritiska na predstavnike štrajkaškog odbora, izaslanici HRS-a su govorili da ako rudari ne prihvate sporazum, štrajk će biti proglašen nelegalnim, pa će nadležne vlasti javnog reda poduzeti mjere da štrajk slome prinudnim putem. Iz izvještaja sreskog načelstva Knin, od 11. siječnja 1941. saznaje se da rudari „više ne slušaju funkcionere HRS“ i optužuju ih da „štite interese *Monte Promina* i *La Dalmatienne* više nego njihove“ Iz rečenog se može zaključiti da su svi sudionici pregovora bili svjesni posljedica štrajka i da je to bitno doprinijelo hitnosti pregovora, prihvaćanju uvjeta rudara i njegovu brzom okončanju.

Razumjeti uzroke aktivnosti i intenzitet radničkog pokreta pred Drugi svjetski rat nije moguće ako se ne rasvijetli i temeljna uloga stranog kapitala u drniškim rudnicima, tim više što je taj kapital pred „aprilski“ rat došao u ruke sila Osovine. Strani je kapital, poglavito ugljenokop *Monte Promina*, bezpogovorno podupirao ne samo antikomunističku propagandu, već i druge ekstremne proturadničke elemente koji su se pojavljivali u ondašnjoj državi. Dok su uprave *Adria bauxita* i *La Dalmatienne* 1940. godine odvojile 460.000 dinara za „suzbijanje komunističke propagande“ i za „vaspitanje, odgoj i moralnu podobnost društva i pojedinca“, dotle je uprava *Monte Promina* stavila na raspolaganje, za iste svrhe 500.000 lira i 1.200.000 dinara. Uostalom, direktor rudnika *Monte Promina*, ing Wonko bio je jedan od istaknutih povjerenika njemačke obavještajne službe (Plenča, 1986.).

Radnički pokret u Drugom svjetskom ratu

Početak travnja 1941. godine, tadašnja Kraljevina Jugoslavija napadnuta je i velikim dijelom okupirana od strane Njemačke. Dalmacija je dobrim dijelom dospjela pod vlast i okupaciju Italije. Drniški prostor, iako pod formalnom vlašću novoformirane Nezavisne države Hrvatske (NDH) bio je vojno okupiran od strane talijanske vojske, a o toj vojsci je ovisila i civilna vlast. Sve vrijedno u

drniškom gospodarstvu bilo je u rukama inozemnog kapitala, strogo čuvano od strane okupatorske vojske.

Za razliku od prvog svjetskog rata u kojem su stanovnici Drniša i čitave Dalmacije sudjelovali kao državljani Austrijske monarhije prema kojoj su osjećali određenu privrženost i lojalnost, početak Drugog svjetskog rata imao je posve drugi karakter i drugačiju političku i emocionalnu potku. Dijelovi Dalmacije i gotovo sav prostor Drniša su bili okupirani od strane Italije iako su formalno pravno pripadali Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Hrvatske vlasti imale su samo formalnu ulogu, dok je suštinska vlast bila u rukama talijanskih vojnih zapovjednika. Sve je to imalo odraza na drugačije raspoloženje stanovništva prema okupatoru i dalo najozbiljniji poticaj ustanku koji je prerastao u partizanski pokret i kasnije u NOB. Takva atmosfera se osjećala i među rudarima i utjecala na oblike njihova ponašanja prema sili okupatora. Naravno, odvijanje rata bitno je zakompliciralo odnose među vojskama i paravojskama, među nacijama, između radničke klase i onih koji su joj uskraćivali pristojan život za izvanredno naporan i rizičan rad i sl. Posebno se rudarima činilo velikim grijehom što stranci vode poslove i ubiru profite, a pripadaju nacijama koje su ovaj prostor nasilno vojno okupirale, domaći živalj drže u strahu i pokornosti, a prirodna bogatstva ovoga prostora koriste bez razuma i milosti prema onima koji su ovdje osuđeni živjeti.

Krajem 1942. godine grupa rudarskih stručnjaka, pri obilasku svih rudnika boksita (s ciljem utvrđivanja uvjeta za povećanje proizvodnje za ratne potrebe Njemačke) utvrdila je nedovoljnu ishranu rudara koji su upravo tada bili u štrajku, jer duže vrijeme nisu primili nikakvu hranu (hrana je bila poslana rudnicima, ali je već mjesecima, zbog sabotaza i rušenja tračnica bila blokirana na ličkoj pruzi (Kolar Dimitrijević, 1978.). To je bio razlog zbog kojeg je proizvodnja u Kalunu od 1,5 tona u jami i 2,5 tona na površinskom kopu opala na 0,65 tona u jami i 1,2 tone na površini. Zbog pada proizvodnje u drniškim rudnicima intervenirao je njemački poslanik u Zagrebu, pa je general Spigo, zapovjednik 18. talijanskog korpusa (dakle, vojnog saveznika Njemačke), nevoljko, obećao da će „poslati u Drniš jednu eskortu vojnika koja će osigurati iskapanje i otpremu 150.440 tona boksita ležećeg na željezničkim postajama“.

Poslije učestalih i iznenadnih prepada partizanskih udarnih grupa uprava Monte Promina bila je primorana 16. rujna 1942. godine zatvoriti rudnik u Velušiću. Nešto kasnije, zbog štrajka radnika obustavljena je proizvodnja i u ostalim drniškim ugljenokopima. U noći 30. listopada 1942. godine partizani su napali Kričke, a sutradan (31. listopada) razorili su trafostanicu i električni dalekovod na rijeci Krki. (Plenča, 1986.)

Zaključno o radničkom pokretu na drniškom području

Povijest radničkog pokreta na drniškoj teritoriji, odnosno u drniškim rudnicima (zapravo u rudniku mrkog uglja *Monte Promina*) praktično započinje na samom početku 20. stoljeća. Do prvog svjetskog rata zabilježeno je nekoliko više ili manje masovnih štrajkova, od kojih su neki okončani polovičnim uspjesima u korist rudara. Iz te faze razvoja radničkog pokreta najveći i najdublji trag među ondašnjim radništvom Dalmacije, a i u povijesti radničkog pokreta ostavio je štrajk rudara *Monte Pomina* iz 1904. godine.

Pred početak Prvog svjetskog rata rudarstvo se proširuje i na eksploataciju boksita, u kojem se radnički pokret organizira tek nakon završetka rata i okončanja talijanske okupacije.

Neovisno o zabrani štrajkova u razdoblju od 1914. do 1918. iz razumljivih ratnih razloga te zabrana za vrijeme talijanske okupacije (do travnja 1921.), u oba razdoblja rudarski bunt nije bilo moguće obuzdati, pa je zabilježeno nekoliko štrajkova u rudnicima ugljena. Između dva rata postupno je rasla organizacijska sposobnost radničkog organiziranja i u rudnicima boksita i u rudnicima ugljena, ali je isto tako došla do izražaja socijalna ambivalentnost istovremenog pripadanja radništvu uz relativno čvrstu vezanost rudara za svoj poljoprivredni posjed. K tome, radnički pokret rijetko je kada imao iskrenu potporu nekih političkih opcija na duže vrijeme, ali su, s druge strane mnoge od njih, zbog trenutanih interesa željele rudare vezati uz sebe. U tom međuratnom razdoblju štrajkovi su bili i dalje glavno i najčešće korišteno sredstvo borbe za radnička prava. U jednoj od takvih akcija nasilno je umoren poznati sindikalni aktivist Ivan Matić – Vidačak. Rudarski nemiri i štrajkovi pojavljivali su se (unatoč strogim zabranama i opasnostima po život rudara) čak i u vrijeme Drugog svjetskog rata.

Čini se da je istini najbliži zaključak kako su drniški rudari u štrajk odlazili (a to je bilo zaista prilično često) kad su egzistencijski bili krajnje ugroženi (nadničom, uvjetima rada, sigurnošću na radu, neljudskim odnosom činovnika i stranih predradnika i sl), a mnogo manje kad ih je u nemire „vodila“ neka politička ideja. Ipak, nije ni približno korektna ocjena da klasna radnička i sindikalna organizacija među drniškim rudarima nije nikada postojala.

Korištena literatura

1. Cazi, Josip (1955.): *S puta reformizma na put klasne borbe*.
2. Cazi, Josip, *Razvoj sindikata u sklopu URSSJ*.
3. *Država*, novine (5. siječnja 1928.): Split; članak: Italijansko društvo Monte Promina.
4. Diklić, Matijan (2001.): *Don Ivo Prodan u Dalmatinskom saboru*, Zadar: Zavičajna komisija za povijesne znanosti HAZU, sv. 43.
5. *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture* (1980.): Zagreb: Školska knjiga.
6. Foretić, Dinko (1959.): *Socijalistički radnički pokret u Dalmaciji posljednjih godina 19. stoljeća*, Zadar: JAZU.
7. Foretić, Dinko (1969.): *O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovini 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata; Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb: Matica hrvatska.
8. Foretić, Dinko (1978.): Radnički pokret Dalmacije od 1870. do kongresa ujedinjenja, *Zbornik IHRPD (1)*, Split.
9. Gizdić, Drago (1957.): *Dalmacija 1941.*, Zagreb: IP „7. srpanj“.
10. *****Građa za povijest sindikalnog pokreta u Hrvatskoj od obnove pokreta do kongresa ujedinjenja (1917. – 1919.)*, Zagreb: SSJ Republičko vijeće za Hrvatsku.
11. Grubišić, Slavo (1978.): Pregled povijesti Šibenika 1873. – 1921., *Zbornik Šibenik*, Šibenik: Gradski muzej.
12. Jakir, Aleksandar, Šarene bandire dalmatinske, časopis *Vijenac*, br. 171.
13. Kolar Dimitrijević, Mira (1978.): Sjevernodalmatinski boksiti i Njemačka od Prvog svjetskog rata do 1944., *Zbornik IHRPD (3)*, Split.
14. Korač, Vitomir (1933.): *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji* (knjiga treća), Zagreb: Radnička komora.
15. Kosor, Karlo (1995.): Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji (1860. – 1921.), *Zbornik Povijest drniške krajine*.
16. Kosor, Karlo (1995.): Drniška krajina između dva svjetska rata, *Zbornik, Povijest drniške krajine*.
17. Plenča, Dušan (1978.): Politička polarizacija narodnih masa kninske krajine 1941. – 1943., *Zbornik IHRPD (1)*, Split.
18. Plenča, Dušan (1986.): *Kninska ratna vremena 1860. – 1946.*, Zagreb: Globus.
19. Petrović, Rade (1968.): *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u 19. stoljeću*, Sarajevo: Svjetlost.
20. Šitin, Tonči (1984.): Prilog proučavanju sindikalnog pokreta Dalmacije do 1929. godine, Zagreb: *Časopis za suvremenu povijest (3)*.
21. Šitin, Tonči (1985.): Karakteristike razvitka sindikalnog pokreta u Dalmaciji do 1920. godine; *Povijesni prilozi*, 4, 1985.

Ivan Tarle

UDC: 323.2(497.581.2Drniš)“900/1945“(091)

Original scientific paper

CHRONOLOGY OF THE REVOLUTIONARY WORKERS' MOVEMENT IN THE AREA OF DRNIŠ

***Abstract:** The workers' movement in the wider Drniš area has so far not been more systematically described and presented to the public. This work gives a chronology of the origin and development of this movement, mainly from the beginning of the 20th century to the end of the Second World War. The focus is on trade union organization, ups and downs in the work of trade unions, descriptions of strikes and other forms of struggle for the material and social position of miners, because the proletariat did not exist outside coal mines until the First World War, and then in bauxite mines.*

***Keywords:** labor movement, miners, Monte Promina mine, bauxite mines, strikes*

Ivan Tarle

UDC: 323.2(497.581.2Drniš)“900/1945“(091)

Lavoro scientifico originale

CRONOLOGIA DEL MOVIMENTO OPERAIO RIVOLUZIONARIO NELL'AREA DI DRNIŠ

***Riassunto:** Il movimento operaio nella più ampia area di Drniš non è stato finora sistematicamente descritto e presentato al pubblico. Questo lavoro fornisce una cronologia dell'origine e dello sviluppo di questo movimento, principalmente dall'inizio del 20. secolo alla fine della seconda guerra mondiale. L'attenzione si concentra sull'organizzazione sindacale dei lavoratori, alti e bassi dei sindacati, descrizioni degli scioperi e altre forme di lotta per lo stato materiale e sociale dei minatori, dal momento che il proletariato non era al di fuori delle miniere di carbone fino alla prima guerra mondiale, e successivamente nelle miniere di bauxite.*

***Parole chiave:** movimento operaio, minatori, miniera di Monte Promina, miniere di bauxite, scioperi*